

BINDORFFER GYÖRGYI – SÓLYOM BARBARA

A pomázi szerbek identitása

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunk a pomázi szerbek etnikai és nemzeti identitását vizsgálja a kutatási célkitűzéseknek megfelelően diakrón és szinkrón dimenzióban. Először a kutatás elméleti háttéréként szolgáló identitásfogalmat tisztázzuk, majd külön-külön foglalkozunk a nemzeti, illetve az etnikai identitás jelenségével. Külön kiemeljük – ami a tanulmány lényege is – a kettős identitás fogalmát és jelenségét összetevőivel, mechanizmusával és működésével együtt, majd ennek létezését empirikus kutatásunkkal támasztjuk alá. Sólyom Barbara interjúi alapján felvázoljuk a „saját csoport”, a szerbek és a „másik csoport”, a nem szerbek jellemzőit, megítélését, valamint elemzem a szerb öntudat jellemzőit és működését.

A dolgozat elméleti és empirikus részét egy átfogó, nemcsak Pomázra, hanem egész Magyarországra vonatkozó népesedési és történelmi áttekintéssel is összekötjük. Ezt azért tartjuk fontosnak, hogy jobban megismerjük a szerb nemzetiség helyét a magyar történelemben, a magyar kultúrában és politikában, valamint helyük és szerepük változását a külső és a belső tényezők hatására. Ennek egyik kiemelt pontja a szerb–magyar történelmi konfliktusok vizsgálata, amelyek meghatározóak voltak, és meghatározók mind a mai napig a többség-kisebbség viszonyában, az identitás alakulásában.

A Pomázon végzett empirikus kutatás eredményeinek bemutatásában az identitás témakörében részletezzük a pomázi szerbek történelmét mint vonatkoztatási pontot, asszimilációjuk folyamatát és ennek tényezőit, a szerb nemzetiségi iskola működését vagy éppen nem működését és ennek meghatározóit, az egyház, a vallás szerepét a szerbek életében, feltárjuk a helyi szokásokat, ünnepeket, a szerb nyelv helyét és szerepét a közösségben. Kihangsúlyozzuk az előbb felsorolt témakörök jelentőségét a kettős identitás kialakulásában és fennmaradásá-

ban, illetve a kettős identitás változását is, amit a generációk közötti különbségekkel illusztrálunk. Külön kitérünk a kilencvenes években lezajlott szerb háborúra is, vagyis arra, hogy ez a háború megváltoztatta-e, és ha igen, hogyan változtatta meg a pomázi szerbek kapcsolatát a nem szerbekkel általában, a helybéli nem szerbekkel, a más településeken élő szerbekkel és az anyaországgal.

Felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen Pomázon végeztünk kutatást, vagy éppen miért csak Pomázon. Pomázon öt nemzetiség¹ él együtt békességben, komoly súrlódások nélkül. Egy ilyen társadalmi környezetben érdemes megnézni, hogy ez az együttélés hogyan, mi módon valósul meg. Fel kell-e áldozni valamit a saját etnikai identitásából az együttélés érdekében, és ha igen, mit, milyen mértékig, vagy élhet-e egy kisebbségi egyszerre saját és a többség csoportjában is? A kérdésekre Pomázon releváns válaszokat kaphatunk, mivel a városban az erős identitású szerb kisebbségi csoport mellett más kisebbségi csoportok is léteznek és élnek együtt a többségi magyarsággal. Egy ennyire összetett, bonyolult városi közösséget ritkán találunk, amely ráadásul földrajzilag nagyon közel esik az ország fővárosához, és nem tud kitérni annak erőteljes, több területre kiterjedő mobilizációs és asszimiláló hatása elől. Gondoljunk csak a munkalehetőségekre, a tanulási/továbbtanulási lehetőségekre, az interperszonális kapcsolatokat tárházára vagy a kikapcsolódási/szórakozási lehetőségekre.

2. AZ IDENTITÁS ELMÉLETI HÁTTERE

Az identitás kategóriája Erikson nevéhez és munkásságához kötődik.² Az identitás szó etimológiai jelentése azonosság, és az egyén és a társadalom közötti viszony pszichikus közvetítésére vonatkozó tények egy jelentős csoportját foglalja magába. Az identitás abban a metszéspontban helyezkedik el, ahol a szocializáció, vagyis az egyén társadalmi reprodukciója és a társadalmi részrendszerek reprodukciója találkozik és egybefonódik; ezáltal a társadalmi totalitás újratermelődik. Ebből következően az identitás leírható tartós és hierarchikusan szervezett kognitív szerkezetként, de egyúttal folyamatos szerveződési és újrászerveződési folyamatként is.

Az identitás egyik fontos funkciója az, hogy pozitív társadalmi értékeléshez és az ezzel járó pszichológiai jó érzéshez juttassa az egyéneket.

¹ Magyarok, németek, szlovákok, szerbek és romák. A második világháború előtt hat nemzetiség falujaként emlegették, amikor a zsidókat is számon tartották.

² Erik H. Erikson (1902–1994) 1950-ben kiadott *Childhood and Society* című könyvében dolgozta ki identitáselméletét.

Az identitás vonatkozhat az egyén saját személyére („én X. vagyok”) – ez a személyes identitás, valamint a társadalomra is, amelyben az egyén él („én ide és ide tartozom”) – ez a szociális identitás. A személyes identitás individuális létünk tényének és folyamatosságának, folytonos azonosságának pszichikus leképeződése, amelynek tapasztalati kerete és alapja az egyéni élettörténet, illetve annak folyamatos megszerkesztése, átszerkesztése. A szociális identitás az egyén sajátos társadalmi minőségének, különösségének képviselője, vagyis olyan sajátosságoké, amelyekben másokkal osztozik, de ezt is a maga egyéni módján teszi. A szociális identitás az önmagunkra vonatkozó tudásunk meghatározott körét tartalmazza. Ez a tudásunk általában észlelhető, megtapasztalható, objektív társadalmi minőségeinket és minősítéseinket képviseli, például nemünket, korunkat, etnikai és réteg-hovatartozásunkat, foglalkozási jellegzetességeinket.

Erikson az identitás tartalmi összetevőit identitáselemnek nevezte el,³ amelyek lényegüket tekintve megkülönböztető sajátosságokat hordozó tudáselemek. Az identitáselemek nem egyszerűen megnevező és azonosító tudást tartalmaznak, nem csupán besorolnak valamely társadalmi kategóriába, hanem alternatív tudást és gyakorlati kompetenciát is tartalmaznak.⁴

Az identitás tudatos, valódi döntések révén, illetve csupán ösztönös-alkalmazkodó, alacsony tudatossági szinten lezajló mintakövetés útján is létrejöhet. A fentiekből is kitűnik, hogy az identitáselemeknek vagy identitáskategóriáknak több típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezekből épül fel tehát az identitás, vagyis sajátos, részleges elemekből, tudniillik szerep-, illetve kategóriális és csoportazonosulásból szerveződő kognitív alakzat, amelyhez hozzátapadnak az értékelő és érzelmi-indulati tényezők.

Az identitásproblémák akkor jelentkeznek, ha a társadalmi változások olyan gyorsan történnek, hogy már az egymást követő nemzedékek sem tudják változatlan alakban átszármaztatni öröklött identitásmintáikat. Vagy kihullnak alóluk az őket fenntartó társas alakzatok, vagy a gyorsan születő új minták versengése szorítja ki őket. Éppen ezért identitásdilemmáról, identitásvesztésről, identitáskeresésről beszélni

³ A szakirodalom használja még az identitáskomponens és az identitáskategória elnevezéseket is.

⁴ Az identitáselemek meghatározzák, hogy az egyén hogyan, milyen viselkedési minták és életstratégiák révén valósítja meg társadalmi léte minőségeit. Az identitás elemei bonyolult, összetett, szerteindázó tudásegységeket hordoznak, amelyeknek gazdagsága, kiterjedtsége, tudatosságának mértéke nagyon különböző lehet, ez pedig jórészt az egyén önreflexív erőfeszítéseitől függ. Az identitáselemeknek történelmi mélységük is van: előtörténetük a személyes élettörténet kezdetéig nyúlik vissza.

egyetemes kórtünet, ami a második világháború után a modernizációnak és a migrációnak kitett magyarországi etnikai csoportok estében is megfigyelhető.⁵

A nemzeti hovatartozás az ember társadalmi identitásának részeleme, és funkciója az, hogy az egyén az emberek nagy csoportjai között képes legyen elhelyezni önmagát az ismerőség és az idegenség dimenziója szerint.⁶ Ez a megállapítás az etnikai hovatartozásra is vonatkoztatható.⁷

A nemzeti és az etnikai identitás, és ezzel összefüggésben a többség és a kisebbség viszonyának kérdésköre, az elmúlt 10-15 évben egyre inkább jelen van a hétköznapi életben. Ennek oka valószínűleg az, hogy az első világháború óta a szocializmus időszakán át számos olyan esemény történt Magyarországon, amelyek közvetlenül érintették az egyének és csoportjaik önbecsülését, nemzeti büszkeségét, nemzeti identitását, etnikai hovatartozását, önrendelkezésének elvét. A rendszerváltás következtében azonban megteremtődtek azok a feltételek, amelyek a nemzeti és etnikai identitással kapcsolatos jogi, politikai, társadalmi és lélektani kérdéseket tisztázhatják.⁸

Csepeli⁹ a nemzeti identitás, nemzeti azonosságtudat két fajtáját különbözteti meg. Természetes vagy spontán nemzeti identitásnak nevezi a nemzeti ideológia társadalmi működésének azt a következményét, hogy az ideológia által fölkinált tudáskészlet elemeinek segítségével az egyének magukat a nemzeti kategória hatálya alá sorolják, és a nemzeti név által teremtett szimbolikus univerzum jelentéseit magukra is vonatkoztatják; ezenkívül ismerik a nemzeti összetartozást szolgáló rítusokat, és bennük résztvevőként szerepelhetnek.

Ennek alapvető feltétele, hogy a személy ugyanazt a nemzeti kategóriát alkalmazza saját magára is, mint amit őrá alkalmaznak az adott kategóriába tartozók, és azok is, akik más nemzeti csoportokba tartoznak. Hogyha ez a három forrás ugyanazt a kategóriát használja, akkor az identitásérzés problémátlan. Az összes többi esetben identitászavarok támadhatnak.

A természetes identitás által megteremtett, érzelmileg színezett, ismerősnek érzett megismerési horizonton belül lehetőség nyílik az identitásérzet tudatosodására. Ez a nemzeti attitűdök kialakulását eredményezi. A nemzeti ideológia értékei a nemzeti társadalom tagjainak befogadásában attitűdökké válva a nemzeti kultúra, történelem, gazda-

⁵ Vö. Bindorffer 2001.

⁶ Csepeli 1997.

⁷ Bindorffer 2001.

⁸ Lázár Guy 1995.

⁹ Csepeli 1992.

ság, politika, erkölcs stb. kérdései körében folytatott mindennapi kommunikációs közös háttértudásként szolgálnak.

Az etnikai identitás fogalmát Bindorffer (2001) definíciójából kiindulva a szerbek esetében a következőképpen határozzuk meg: az etnikai identitás az egyén azon szubjektív azonosságérzése és élménye, csoportlojalitása, amelyet azon kisebbségi csoport iránt érez, melybe beleszületett, s ahol elsődleges szocializációja során a speciális, csak a csoportra jellemző és a másokkal való összehasonlítás alapját képező elemkészletet tartalmazó, etnikai tudásanyagot elsajátítja. Ebben a tudáskészletben találjuk a származás közös tudatát megalapozó hitet, a megkülönböztetést szolgáló kulturális repertoárt, a szokásokat, hagyományokat, a habitus hasonlóságát meghatározó tradíciókészletet és értékrendszert, valamint a túlélési stratégiák megkonstruálásának és működtetésének gyakorlatát. Ezen az azonosulást és elkülönülést felkínáló bázison alakítja ki az adott csoport saját identitását. Vannak olyan etnikai tudáskészlet elemek, amelyek azonosak a többségi nemzet tudáskészletének elemeivel, és vannak olyanok is, amelyek eltérnek tőlük. A szerbek etnikai identitásának számos elemét tekintve, mint például a származás közös tudata, szokások, a habitus hasonlósága, a kulturális repertoár és a vallás azonosságot mutat a szerb nemzeti identitással.

A csoportidentitások nem közvetlenül vesznek részt a társadalmi identitás konstituálásában, hanem az etnikai identitás mint csoportidentitás különböző „identitás-aggregátum”-ból, identitáshalmazokból áll össze, ezek pedig különböző elemekből tevődnek össze.¹⁰ A kutatás szempontjából a kulturális „identitás-aggregátum”-ot vettük figyelembe, amely azokból az identitáselemekből áll, amelyek az egyénnek a kulturális (nyelvi, etnikai, vallási stb.) nagycsoportokhoz való tartozását tükrözik. Az identitás-aggregátumok eltérő súllyal vannak jelen az egyes kisebbségek nemzeti önazonosságában, önmeghatározásában.

3. NÉPESEDÉSI ADATOK

3.1. Országos áttekintés

A népesedési adatok alakulásnak vizsgálatát azért tartom fontosnak, hogy lássuk, hogyan alakult a szerbek lélekszáma az elmúlt évszázadokban, évtizedekben. A lakosság létszámának adataiból következtetéseket lehet levonni a szerbek magyarországi pozíciójára vonatkozóan;

¹⁰ Lázár 1995, 1996.

arra, hogy a többségi társadalom hogyan viszonyult hozzájuk, mennyire fogadta el szerb létüket, mennyire engedte vagy akadályozta a szerb öntudat fennmaradását, illetve hogy a szerbek beleolvadtak-e, s ha igen, mennyire, a többségi kultúrába.

A szerbek beköltözése több évszázados folyamat volt, és több hullámban ment végbe. Egyes források szerint a szláv elem a magyarok honfoglalása előtt, már az 5., illetve a 6. században megjelent Pannóniában, pontosabban Dél-Dunántúlon. A magyar törzsek megjelenése után ezek a csoportok részben délebbre húzódtak, részben pedig mellettük éltek tovább, és idővel asszimilálódtak volna. A szakemberek másik csoportja viszont úgy látja, hogy az előbbi feltevés bizonyítása nincs kellően megalapozva. Szerintük a szlávok először a mai Magyarország déli részén csak a középkor dereka táján jelentek meg. Ez az elmélet inkább bizonyítható, mivel a népcsoport a korabeli krónikákban és oklevelekben is szerepel.

A szerbek középkori betelepülése békés úton, részben szervezett telepítések formájában a tatárjárás után, a lakosság pótlásának érdekében történt, majd az Oszmán Birodalom terjeszkedése miatt csoportjaik menekültként érkeztek Magyarország területére. Az 1389-es rigómezei csatában Szerbia elvesztette függetlenségét, melynek következtében szerbek az öt évszázados folyamatos török megszállás miatt több hullámban menekültek a Magyar Királyság területére. Az oszmán terjeszkedés elől menekülve húzódtak mindig északabbra, részben pedig mint az oszmán sereget kísérő kereskedők vagy segédcapatok érkeztek magyar területre. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy spontán, természetes terjeszkedés útján is kialakultak településeik.¹⁰

Az idevonatkozó létszámadatok ellentmondanak egymásnak, illetve ha összeszámoljuk a 15. század végéig letelepedett szerbek számát, akkor a magyarországi lakosság egynyolcadát kellene szerbnek tekinteni, ami kizárható. A becslések 50–150 ezer főre teszik az akkori szerbek számát.

Az utolsó nagy betelepedés 1690-ben volt, amikor közel negyvenezer délszerbiai család indult meg Magyarország felé. A 17. századi szerb beköltözésekről és lélekszámokról sincsenek megbízható adatok, egyesek 200 ezer, mások 100 ezer főre becsülik a század végén beköltözött szerbek számát. A 18. század végétől a nemzetiségek számát csupán megközelítő adatokból tudhatjuk. Ezek szerint a szerbek száma 700–800 ezer fő lehetett. A magyarországi szerbség jelentős hányada élt Pest és Buda környékén; az 1720-ban tartott népszámlálás adatai szerint Buda lakosságának 37,6%-a, Pest lakosságának 10%-a volt szerb.

¹⁰ Ferkov Jakab: A magyarországi horvátok, szerbek és szlovének népművészete <http://mohacs.jpm.hu/?nyelv=HU&menuID=2&cikkID=68&csorszam=2&PHPSESSID=f65c28f900a9188c6604b95637f77b6b>

Jelentős szerb lakosság élt a Vajdaságban. A szerbeket erős szálak fűzték a határon túli szerb fejedelemséghez is. Sose tartották magukat kisebbségnek Magyarországon – úgy gondolták, a birodalom egy más részén élnek. Az alábbi táblázatban anyanyelvi és nemzetiségi bevallás szerint láthatjuk létszámadataikat.

1. táblázat

Év	Az eredeti országterületen	Mai országterületen	Az eredeti országterületen	Mai országterületen		
	anyanyelv	anyanyelv	nemzetiség	nemzetiség	anyanyelv használata	kötődés a kultúrához
1900	437 682 5,54%	24 254 0,35%				
1910	461 091 4,69%	26 248 0,34%				
1920		17 132 0,21%				
1930		7 031 0,08%				
1941	164 755 3,30%	5 442 0,06%	159 346 2,28%	3629 0,04%		
1949		5 158 0,06%		4190 0,05%		
1960		4 583 0,05%		3 888 0,04%		
1970		7 989 0,08%				
1980		3 426 0,03%		2805 0,03%		
1990		2 953 0,03%		2905 0,03%		
2001		3 388 0,03%		3816 0,04%	4186 0,04%	5279 0,06%

Forrás: KSH.

% az össznépesség százalékában

A trianoni béke következtében a Vajdaság és vele együtt a szerbek lakta területek jelentős része Jugoszláviához került. A szerbek létszámának csökkenéséhez az 1921 és 1930 közötti lakosságcsere – optálás – is hozzájárult. A népszámlálás adatai szerint 1941-től 10 évenként 400–500 fővel csökkent a szerb népesség száma.¹²

¹² Ács 1986.

Az 1949. évi népszámlálást a magyar–jugoszláv konfliktus közepette tartották, így nem csoda, hogy a szerb anyanyelvűek száma tovább csökkent. 1960-ra a többi kisebbséggel ellentétben a szerbek száma növekedett. 1970-ben kisebb növekedés következett be. 1980-ban azonban a szerb anyanyelvűek száma a tíz évvel előtti felére csökkent, s ez a szám 2001-ben is stagnált. Nemzetiségi létszámadataikat illetően a becslések túlmutatnak a bevallási adatokon, szerbek 5–10 ezer fő közé teszik saját létszámukat. Érdekes adat, hogy míg például a németeknél anyanyelv és nemzetiség bevallási adatai nem fedik egymást, 1980 óta a szerb anyanyelvűek és nemzetiségűek száma gyakorlatilag megegyezik. A 90-es években a délszláv háborúk újabb szerb menekülthullámokat indítottak el. Valószínűleg ennek (is) köszönhető 1990 után a nemzetiségi és az anyanyelvi bevallások emelkedése. A magyarországi szerbség 43%-a Budapesten és Pest megyében, további 44%-a a délvidéken, Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya és Békés megyében él. Létszámuk leginkább Budapesten növekedett. A növekedés azonban nem belső, hanem külső migráció eredménye, a bevándorlók elsődleges célja Budapest. A főváros és az említett megyék területén 2001-ben együttesen a szerb nemzetiségűek mintegy 90%-a élt.

3.2. Pomáz szerb lakossága

1559-ben a törökök összeírták birtokaikat, amelyből kiderül, hogy Pomázon ekkor 14 család élt. Pilis megye 1701. évi összeírása szerint Pomázon mindössze 73 családfő volt, akik házások voltak, és volt állatuk, bújájuk, boruk – tehát csak néhány száz lakosról beszélhetünk. Az 1715. évi összeírás szerint akkor 46 helybeli ház és egy idegen ház volt található, ez kb. 330 főt jelenthetett, az 1720-ból származó összeírás szerint akkor 80 családfő élt Pomázon, ez kb. 576 fő lehetett, majdnem kétszerese az 1700-as évek elejinek. Pontos lakosságszámot nem tudunk mondani, mert az akkori összeírásoknál csak a családfőket írták be, és ahhoz, hogy a hozzávetőleges lélekszámot kiszámolhassák, egy külön módszer, kulcs létezett, amellyel az egy házban élő lakosság átlagos számát tudták megbecsülni. A lelkészi hivatal 1829. évi összeírása szerint Pomázon összesen 155 ház volt 1027 lakossal. Ez a 19. század első felére esik, amikor Pomázon a legtöbb szerb élt, utána a hanyatlás időszaka következett.¹³

A 18. század folyamán szlovákok, magyarok és németek telepedtek le Pomázon. Míg az 1800-as évek végén kb. háromezren éltek Pomázon, és egészen 1930-ig nem emelkedett ez a szám ötezer fölé, addig

¹³ Jaksity 1990; Golub 2001b.

lassan, fokozatosan, tízévenkénti ezres, kétezres növekedéssel 1980-ban az állandó népesség elérte a 11 000 főt. Innentől kezdve szintén lassan, de fokozatosan nőtt a lakónépesség száma, 2002-ben 15 500 főre emelkedett. 1850 körül a szerbek a lakosság felét (kb. 1200 fő) tették ki. A faluösszeírások szerint a szerbek 1881-ben már csak 817-en voltak; 1895-ben 827, 1900-ban 822, 1924-ben 622, 1929-ben 424, 1931-ben 421 és 1958-ban 356 szerb nemzetiségű lakost regisztráltak. 1881 és 1958 között a szerb lakosság létszáma kevesebb mint a felére csökkent (KSH 2001). 1990-ben a szerbek száma nem érte el még a 300 főt sem.

A számok mutatják a természetes fogyás jelenségét, amelybe olyan történelmi jelenségek is beleszólnak, mint például az első világháborút követő években mintegy 300 pomázi szerb lakos Jugoszláviába való visszatelepülése, ún. optálása.¹⁴ A nagycsaládosok, az 5-6 gyerekesek a föld reményében költöztek Jugoszláviába, ugyanis ingyen földet ígértek nekik. Ez az ígélet azonban csak részben teljesült; nem mindenki kapott jó földet. Sokan visszajöttek, de ha már beilleszkedett a család az új környezetbe, ha már a gyerekek ott jártak iskolába, akkor inkább kint maradtak. A szerbek fogyása azonban a szlovákokhoz és a németekhez viszonyítva kisebb, mivel a szlovákok kb. ötödannyian voltak 1949-ben, mint 1881-ben, a németek pedig főként a kitelepítések hatására negyedannyian maradtak. A magyarok aránya ötszörös gyarapodással a legmagasabb értéket mutatja.

2. táblázat. *Szerbek Pomázon*¹⁵

	ÖL	N	A	NH	K
1980	11 738	153 1,3%	187 1,6%		
1990	12 474	140 1,1%	141 1,1%		
2001	14 404	151 1,0%	123 0,8%	124 0,8%	182 1,3%

Forrás: KSH.

Ha a vallás és felekezet szerinti megoszlást nézzük, akkor 2001-ben Pomázon 126 fő vallotta magát ortodoxnak; ez az összlakosság 0,9%-a.¹⁶

¹⁴ Golub 2001b.

¹⁵ ÖL = összlakosság, N = nemzetiség, A = anyanyelv, NH = nemzetiségi nyelvet családi, baráti körben használók, K = szerb kultúrához kötődők.

¹⁶ A fentiek kapcsán magyarázatra szorul, hogy miért van különbség a vallás és felekezet szerinti, illetve a nemzetiség szerinti megoszlás között, hisz a két kategóriában a szerbek száma eltérő. A vallás és felekezet szerinti besorolásban valószínűleg a szerb pravoszláv ortodox vallást egyszerűen szerb vallásnak jelölték meg a népszámlálást végzők.

A nemzetiségi bevallások az összlakossághoz képest az elmúlt 20 évben, ha nem is drasztikusan, de folyamatosan csökkentek. Hasonlóan más kisebbségekhez az anyanyelvet bevallók aránya is csökkent, de míg a nyelvi asszimiláció „kiegyensúlyozásaként” az etnikai identitás a nemzetiség, a származás bevallásában számottevő növekedést mutat, a szerbeknél nem jelentős a létszámbeli növekedés. A szerb kultúrához való kötődést azonban meghaladja a másik három bevallás számait, így azt feltételezhetjük, hogy a szerb identitás megélésének terepe a kulturális reprezentációkra tevődött át. Mint majd látni fogjuk, ezek a kulturális kötődések nagymértékben a valláshoz és a vallási ünnepekhez kötődnek, és a profán dimenzióban már kevés hagyományelem található meg.

4. TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

4.1. A szerbek magyarországi történelme – szerb–magyar konfliktusok

Ahhoz, hogy tudjuk, milyen szerepet töltek be Magyarországon a szerbek a magyarok életében, hogy milyen volt a kapcsolat a szerbek és nem szerbek között, ez a kapcsolat hogyan, milyen tényezők hatására változott, röviden szükséges áttekintenünk a szerbek magyarországi történetét. Külön kiemelem a magyar–szerb konfliktusokat is, amelyek közül párat mind a mai napig emlegetnek a mai szerbek, és meghatározzák a mai viszonyukat a többséggel. Ezt követően térek ki konkrétan a pomázi szerbek történelmére is. Ez a fejezet részletes háttér-információul szolgál a szerb identitás egyik összetevőjének megismeréséhez, hisz mint már említettem, a közös múlt, a közös gyökerek egyik, ha nem a legfontosabb, alkotóeleme a szerb öntudatnak.

A szerbek magyarországi jelenléte a honfoglalás előtti időkre tehető. A honfoglalás után az itt talált délszláv szórványok hamar beolvadtak a magyarságba, és egyre több új beköltöző és telepes is érkezett. Árpád-házi királyaink és a délszlávok között baráti, katonai, családi, rokoni kapcsolatok is létesültek. A szerbek a magyarok oldalán részt vettek az 1044. évi ménfői csatában és Pozsony ostromában is részt vettek. A Kálmán és Álmos közötti viszályban a szerb főurak Álmost támogatták. Kálmán győzelme után megtorlasként nemcsak Álmost és fiát vakították meg, hanem néhány szerb főurat is. A szerbek befolyása II. Béla uralkodása idején kezdett növekedni, mivel felesége, Urosa Ilona a

A nemzetiségek címszó alatt azért lehet valamivel több szerb személy, mert nem minden szerb vallásos, nem minden szerb lakos sorolta magát a szerb vallásúak közé.

raskai szerb zsupán lánya volt. Urosa Ilona a férjétől ajándékba kapott Csepel-szigetre telepítette le szerb szolgálait. A délszlávok betelepítése hazánkba a 14. század végétől öltött tömeges méreteket. Ez a törökök Balkáni terjeszkedésével is összefüggött. A törökök első nagy győzelmüket a szerbek fölött 1371-ben a Marica folyó menti csatában aratták. Szerbia sorsa 1389. június 28-án a rigómezei csatában pecsételődött meg; öt évszázadra török elnyomás alá került. Ezzel megkezdődött a szerbek egyre nagyobb hullámokban történő elvándorlása. A török veszély ellen Lazarevics István és Brankovics György szerb fejedelmek többször kértek segítséget a magyar Zsigmond királytól. A segítség fejében Lazarevics István hűbérurának ismerte el a magyar királyt, aki cserébe megígérte, hogy megvédelmezi Szerbiát a törökkel szemben. Ennek jeleként magyar katonákat küldött szerb várakba, amelyeket a szerbek adtak át a magyar királynak, a király pedig birtokadományokkal kötelezte le a szerb urakat, akik belépve a magyar arisztokrácia sorába, személyükben is a magyar korona alattvalói lettek. 1421-ben Brankovics György vezetésével például a nemesekkel együtt 80 ezer szerb kapott engedélyt az ország déli részein való letelepedésre.¹⁷

Hunyadi János a török elleni harcaiban a délszláv népekre is támaszkodott, seregében több ezer délszláv katona és paraszt harcolt. Mátyás uralkodása alatt István és Demeter vajdák vezetésével több mint ezer szerb katona érkezett Magyarországra, akiket a király Nagylakon és környékén telepített le. Mátyás katonapolitikai okokból döntött így. A Szerémség és Dél-Alföld védelmében komoly erőt jelentettek a szerb arisztokraták lovasscsapatái. A Fekete Seregben 5000 rác harcolt, valamint a déli végeken szolgáló naszádosok jelentős része szintén szerb volt. A katonai segítség azonban nem mindig volt önkéntes; a 15. század második felében és a 16. század elején a szerb területeken a törökkel megütköző majd visszavonuló magyar hadak tízezerrel hozták vagy kényszerítették magukkal a szerb parasztokat. 1526-ban, a mohácsi csatában a szerbek Bozsity Radity vezetésével vettek részt. A csatát követően a szerbek egy része Zápolya János, míg másik részük Ferdinánd király mellé állt. Ferdinánd húszévi adómentességet adott a

¹⁷ A szerbek szívesen telepedtek le a folyók, elsősorban a Duna mellett fekvő, a tranzitkereskedelem szempontjából fontos városokban. Távolsági és helyi kereskedelemmel és vízi áruszállítással foglalkoztak. Sok volt az iparos is (pl. paplanosok, zubbonykészítők, csizmadiák, tímárok, kovácsok), akik, ha tehették, mesterségük mellett szőlő- és gyümölcsstermesztéssel is foglalkoztak. A görög és szerb távolsági kereskedők szinte monopolizálták a balkáni, erdélyi és hódoltsági kereskedelmet. A Balkánról különböző posztókat és kelméket, Erdélyből főként sőt, a Délvidékről, Dunántúlról bort, az Alföldről szarvasmarhát és állatbort, nyugatról pedig különféle árucikkeket szállítottak. Társaságokba tömörülve járták a Dunát (Ács 1986; Popovics 1998).

szerb kapitányoknak, és a töröktől szerzett zsákmány egyharmada is őket illette meg.¹⁸

A középkori Magyarországon nem beszélhetünk nemzetiségi elnyomásról. Az asszimiláció, a természetes beolvadás mellett voltak bizonyos elzárkózási törekvések, amelyek inkább az eltérő életformákból, jogi viszonyból és felekezeti különbözőségekből fakadtak. Az ellentéteket nem is a már Magyarország területén élő szerbek generálták, hanem a kor harci cselekményei. A török hódoltság alatt a szerbek a törökök segédcsapataiként többször is végigdúlták és fosztogatták a magyarok lakta vidékeket, vagy a török zsoldban álló katonák szolgálatuk fejében adómentességet kaptak, és éppen ez volt az egyik kiváltó oka az itt élő magyar őslakosság és a betelepültek között kirobbant konfliktusoknak. Szerbek és magyarok között azonban a 17–18. század fordulóján intézményesült a szembenállás, amely kölcsönös sérelmekkel és vádaskodásokkal megterhelten egészen az első világháborúig kísérte a két nép kapcsolatát.

A kancellária 1690-ben felszólította a délszlávokat, hogy támogassák a császári csapatokat a törökök ellen. I. Lipót császár megígérte, ha akciójuk nem sikerül, a délszlávok a törökök haragja elől áttelepülhetnek Magyarországra; a császár biztosítja számukra a vallásszabadságot, maguk közül választhatják egyházi és világi vezetőiket, templomokat építhetnek, érseük püspököket szentelhet. Amíg a császári udvar üldözte a magyar protestánsokat, a szintén más vallású, nem római katolikus szerbeknek teljes autonómiát ígért. A hadjáratban a Habsburgok vereséget szenvedtek, a szerbek pedig megkezdték a már korábban említett „nagy bevándorlást”. A bécsi udvar a szerbek segítségével akarta elzárni a rebellis magyarokat a töröktől, ezért 1694-ben a Duna–Tisza között jelölte ki számukra állandó lakhelyül. Bács, Bodrog, Csánád, Arad, Csongrád vármegyékben privilegizált szerb településrészek jöttek létre. A szerbek ügyeiket saját maguk intézhették, a magyaroknak nem volt beleszólásuk életükbe, sőt a magyar kormányzatszervek és vármegyék hatásköre alól kikerültek. Ez az állapot a korabeli magyar rendi gondolattal összeegyeztethetetlen volt.

A törökök kiűzése után Lipót császár 1691-ben kiadta a szerbeknek a korábban megígért kiváltságlevelet. Ez a privilégium alapozta meg a szerbek kollektív nemzetiségi tudatát, ugyanis Lipót a szerbeket mint politikai nemzetet fogadta be, és kollektív kiváltságokat juttatott nekik. A diplomát I. József, III. Károly és Mária Terézia is megerősítette, sőt, újabb kedvezményeket adott. Ez a kollektív kiváltság lesz majd nemzeti mozgalmuk hivatkozási alapja. Egyházilag és etnikailag zárt

¹⁸ Ács 1986; Popovics 1998.

tömböt alkothattak, és privilégiumaik birtokában hamarosan nagyobb számban telepedtek le a magyar városokban. A szerbek a magyar jobbaggyal, a földesúrral és a vármegyével egyaránt összeütközésbe kerültek.¹⁹ De a szerbeknek is voltak sérelmeik; annak ellenére, hogy Lipót császár megtiltotta a szerbek megadóztatását, mégis több helyütt megtették. Előfordult az is, hogy a katolikus püspök akarta rajtuk behajtani a tizedet, ezért a szerbek több faluból is elmenekültek.

A Rákóczi-szabadságharc idején a Dunántúlon véres harcok is folytak a magyarok és a szerbek között, aminek következtében a szerbek 60%-a elpusztult. Erre válaszként pusztító „hadjárat” következett, a „rácjárások” tömegével tették lakatlanná a lassan benépesülő tájat.

A szerbek politikai különállását az eltérő vallás és a szerb ortodox egyház is támogatta, nemzetiségi mozgalmukat is az ortodox egyház indította el; ez a törekvés automatikusan összekapcsolódott az állam kérdésével. A szerb állam török kézre kerülése után az egyház vállalta magára a szerb nemzet jogfolytonosságának fenntartását. A 16. században joghatósága alá vonta Magyarországon a szerb lakta területeket egészen Budáig, vagyonával pedig lehetővé tette a szerb iskolák fenntartását és az anyanyelvi oktatást. A magyar nemesség etnikumként nem ismerte el a szerbeket, és elutasította részvételüket a magyar országgyűlésben. A szerb főpapság ekkor Bécs felé fordult. II. József halála után 1790-ben összeült a szerb egyházi zsinat, és politikai követeléseként egy szerb terület létrehozását követelte. Jogegyenlőséget kívánt a hivatalviselésben, továbbá szerb városi tanácsosok kinevezését és a határőrvidéken a robot csökkentését követelte. A magyar országgyűlés válasza erre az volt, hogy őket is magyarnak tekintik, mint mindenki mást, aki itt él, így az állam mindenkire nézve egyenlő jogokat ad.

Az 1848-as események a nemzetiségek lakta vidékeken is lelkesedést váltottak ki; úgy tűnt, a közös szabadság mégiscsak elérhető, van esély a közös megegyezésre, a különböző nemzetiségek békéjére. A pest-budai szerbek nem akartak elszakadni Magyarországtól, nem kifogásolták a magyar nyelv hivatalossá tételét sem, de belső ügyeiket az anyanyelvükön maguk akarták intézni. Követelték a szerb iskolák és

¹⁹ Nem ismerték el maguk felett a magyar földesúr hatalmát. Azt hangoztatták, hogy ők a császár katonái, ezért őket nem érdeklik a birtokhatárok, ott legelteshették állataikat, ahol akarják. A letelepedett szerbek nagy része sem dolgozni, sem katonáskodni nem akart, vándoroltak, ideiglenesen telepedtek le mindenhol. A földet nem művelték, az új bevándorlók már szőlőt sem tudtak termesztetni. Megyei adót nem fizettek, ezt csak a magyar jobbágyoknak kellett, ők viszont inkább elvándoroltak. Így a vármegyék az elsőközt magyar adófizetők miatt is haragudtak a szerbekre. Tolnában és Baranyában az élet- és vagyonbiztonság megteremtése miatt is le kellett csillapítani a szerbeket, az akkori feljegyzések szerint loptak, raboltak, embert öltek, újabb falvak benépesítésénél már nem fogadták be őket (Ács 1986).

kulturális intézmények szabad, független szervezését és igazgatásának jogát, évente nyilvános nemzeti kongresszus megtartását és a császárral közvetlenül tárgyalási lehetőségek biztosítását. Kossuth az autonóm szerb vajdaság létrejöttének kivételével elfogadta követeléseiket. Azonban a Karlócán összeült kongresszuson a szerb mozgalom egyik szárnya ennél már jóval többet kívánt: elszakadást Magyarországtól, Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesült királyságának kikiáltását, nemzeti függetlenséget és saját vajda megválasztását, és ezzel a szerbek jelentős hányadát a magyar forradalom ellen fordította.²⁰

1861-ben ismét kongresszust tartottak Karlócán. Továbbra is széles körű autonómiát követeltek a magyar országgyűléstől, és igényt tartottak a Vajdaságra mint önálló igazgatású területre. Az 1868-ban megszületett első kisebbségi törvény deklarálta, hogy a törvény és a törvényhozás nyelve a magyar, de bizonyos területeken és esetekben a nemzetiségi nyelv is használható. A nemzetiségek vezetői elutasították a törvényt, mert nem teljesítette legfontosabb politikai kívánságaikat: nem ismerte el a nemzetiségek létét, nem engedélyezett számukra kollektív jogokat és politikai intézményeket. A törvényhozás a hetvenes évektől egyre jobban szűkítette a nemzetiségek nyelvi-kulturális jogait, ami a szerb–magyar viszony további elmérgesedéséhez vezetett (Ács 1986; Popovics 1998; Niederhauser 2001).

Feltétlenül meg kell említenünk az első világháború kirobbantásának ürügyét, a szerb *Gavrilo Princip* 1914-es merényletét Sarajevóban Ferenc Ferdinánd főherceg, trónörökös és felesége ellen. Tette „casus belli”-t szolgáltatott a monarchiának a Szerbia elleni hadüzenetre; kiört az első világháború.²¹

¹⁹ Ezen az sem segített, hogy a magyar szabadságharcnak volt szerb minisztere, Vukovics Sebő (a Száva nevet később álnévként vette fel). A Pallas Nagylexikona szerint: „1849-iki igazságügy-miniszter, szül. Fiumében 1811., megh. Londonban 1872. nov. 19. Atyja V. Sebő előkelő szerb polgár volt. Az ifju V. jó nevelésben részesült, a magyar nyelvet azonban csak serdülő korában tanulta meg. Közpályáját Temes vármegyében kezdte mint aljegyző. Ugyanezen vármegyében később szolgabíró, azután alispán lett. Mint fiatal vármegyei hivatalnok kiskövétül küldetett Pozsonyba, s ott az országgyűlési ifjuság tárgyalásain jó nevet szerzett alapos készütségével és szónoki tehetséggel. Mikor vármegyéjébe visszatért, ott már erősen jelentkeztek a nemzetiségi zavarok. A magyar kormány az erős kezű V.-ra bízta a zavarok elsimítását. 1849. ápr. 14. a Szemere Bertalan elnöklése alatt létre jött minisztériumban az igazságügyi tárcát kapta. Itt a törvényszékek rendezése körül szerzett nagy érdemeket. Klapka Györggyel is jó kapcsolatokat ápolt. A világsi katasztrófa után először a Lónyay, majd Vladár családnál rejtőzködött, hol emlékiratait írni kezdte, s végre külföldre menekült. Emlékiratait 1856-ban Londonban fejezte be. Kiadta Besenyei Ferenc országgyűlési képviselő” (Budapest 1894). *Forrás:* <http://mek.oszk.hu/00000/00060/html/107/pc010741.html>

²¹ Jugoszláviában – álmai egységes délszláv országában – Principet nemzeti hősként tisztelték.

A szerbeket Trianon ugyancsak érzékenyen, traumaként érintette, mert elvágta őket az anyaországtól; a békeszerződés értelmében a Vajdaság és vele együtt a Magyarországon élő szerbek többsége Jugoszláviához került. Ugyanakkor Magyarországon Gavrilo Prinzip merénylete miatt bűnös népnek számítottak. Ezért az optáláskor az 1920-as évek közepén nagyon sok szerb család telepedett vissza Szerbiába, a szerbek száma tovább csökkent. Megmaradt azonban egy fővárosi mag, elsősorban értelmiségiek, akik továbbvitték a „szerbséget”, mindent megtettek annak érdekében, hogy nemzetiségi létük, identitásuk fennmaradjon. A két világháború között a szerb közösségi életet a templomok és az olvasóköri szolgálták. Társadalmi, politikai szervezeteik nem voltak, azonban a budai szerb püspök, dr. Zupkovics György utolsóként tagja volt az Országgyűlés felsőházának.

A Rákosi-korszakban, az 1950-es évektől Jugoszláviával megromlott a viszony, és számos szerb családot telepítettek ki a Hortobágyra. Ennek ellenére 1945-ben a szerbek és a szlovákok megalapították a Magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontját, a Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetségének jogelődjét, amely 1990-ben oszlott fel, és helyette önálló szerb, horvát és szlovén szövetségek jöttek létre, mint például a Szerb Demokratikus Szövetség, amely a szerbek egyedüli érdekvédelmi és érdekképviseleti szervezete volt 1995-ig. Segítségével létrejött az önálló szerb oktatási és kulturális intézményhálózat, helyi szerb közösségek, segített az anyanyelv és a kultúra ápolásában, vagyis a szerb identitás megerősítésében és megőrzésében. 1994 végén helyi szerb kisebbségi önkormányzatok is létrejöttek, és 1995 márciusában az Országos Szerb Kisebbségi Önkormányzat.²²

4.3. A pomázi szerbek történelme

Pomázt név szerint először 1138-ban említi oklevél, amikor is a király a dömösi apátságot megerősítette pomázi birtokaiban. Már itt szó esik a szőlőtermelésről is. A jelenlegi Pomáz területén több középkori faluról tudunk.²³ A pomázi szerbek története a középkorban kezdődik; bizo-

²² Popovics 1998.

²³ Topográfiaiilag azonosítani lehet a középkori néven Alsó- és Felsőkovácsit, ma Kis- és Nagykovácsi pusztá, Szencsét (Pilisszente, Szentemajor, majd Luppát és Mandics majort. Nem biztos a helye a nyomtalanul elpusztult Aszófő falunak. A középkor folyamán Pomáz fejlődik, a Klissza dűlőn állott román stílusú templomát megnagyobbítva gótikusra cserélik, fölépül mellette egy nemesi udvarház, amely az idők folyamán a Kartal nemzetségbeli Csikó (Czyko) családé lesz. Nevüket máig őrzi a két andezitvulkánhegy, a Nagy és Kis Csikóvár. A templomok hajdani szépségére, magas művészi színvonalára a Nemzeti Múzeumban látható emberarcos oszlopfő és sárkány-

nyíthatóan Zsigmond király és Mátyás király idejében is éltek már itt csoportjaik. A község életét megtöri a mindent elpusztító török hódítás. Az első török adóösszeírás 1546-ban csupa magyar nevet említ. A török idők érdekes emléke egy dűlőnév: a *Tavan dűlő* egy Tavan pasa nevű török tisztviselő birtoka volt. 1685-re a falu lakatlan. A török idők alatt elpusztult település újjáépítése a szerbek nevéhez fűződik, akik a Nagy szerb elvándorláskor (szerbül *Szeoba*; jelentése elvándorlás, bevándorlás, költözködés) 1680–1690 között a törökök elől menekülnek a mai Magyarország és ezen belül Pomáz, Szentendre, Budakalász területére.²⁴ Pomáz és környéke a Wattay család birtokához tartozott, és a törökök kiűzését követően a Wattay család egyik földesura szerbeket telepített Pomázra, Csobánkára és Kalászra, hogy a birtokain dolgozzanak. Mint minden általuk alapított faluban, így Pomázon is első feladatuk egy iskola és egy templom felépítése volt. Az ősi Szerbia területéről érkező szerbek távoli szülőföldjük dímbes-dombos tájaira ismerhettek a Pilis lankáiban, a Dera-patak kanyargó völgyében, a Duna árterének gazdagon termő földjében.²⁵

A középkori magyar népesség teljes kipusztulására és a korai pomázi szerb jelenlétre a szerb eredetű helynevekből, a toponimák nagy számából is következtetni lehet, amelyek az egykori falu határának különböző részeit, mezőit, legelőit, erdőit, dűlőit, dombjait jelölik. E helynevek egy része a mai napig is őrzi a tisztán szerb formáját, s így él a környék köztudatában. Az ősi pomázi toponimák többsége a középkori magyar népesség teljes kipusztulása miatt egyértelműen szerb eredetű (lásd az említett Szelistye – másképpen Szeliste –, vagyis Falu elnevezést, amellyel a szerbek talán éppen megtelepedésük fő területét jelölték.²⁶

Az alábbi táblázat, amelyet Golub Xéniától (2003) idézünk, a Pomázon fellelhető szerb vagy szerb névváltozatban is létező helyneveket és azok magyar megfelelőit, illetve a nevek magyar jelentését foglalja össze.

motívumos vállkő utalnak. A középkor végi „modern”, a reneszánsz is érdekes és jelentős emléket hagyott Pomázon. A 18. századi Teleki kastély átépítése során került elő egy 1519-es évszámmal datált pasztoforium-töredék. *Forrás:* Gyurgyik Gyula, http://www.pomaz.hu/1_1.php

²⁴ Golub 2003.

²⁵ Golub 2003.

²⁶ 1690-ben III. Arsenije Csarnojevics, a szerb pátriárka vezetésével és I. Lipót osztrák császár és a magyar király engedélyével nagyszámú szerb menekült a törökök elől Magyarországra. Otthonukból való távozásuk kényszerű volt, hiszen Belgrád (Nándorfehérvár) ostrománál a szerbek a török legyőzése reményében I. Lipót császár csapatai mellé álltak. A csatát elvesztették, és a pátriárka a pogány bosszútól tartva hazája elhagyása mellett döntött, és népének is ezt ajánlotta. Mint már említettem, segítségére voltak a császári kiváltságlevelek, melyekben I. Lipót a Magyarországra bevándorló szerbeknek szabad vallásgyakorlást és egyházi autonómiát ígért. A becslések szerint a nagy bevándorlás idején 30–40 ezer szerb család került Magyarországra.

A szerb nevek magyar kiejtés szerinti átírásában	A szerb nevek magyar jelentése (idézőjelben másik magyar nevük)
Meselia (Velika, Mála, Szuva)	Meselia (Nagy, Kicsi, Száraz) „Mesélő-hegy”
Taván	Padlás, ti. fennsík
Szencsa	Szencse-tanya
Prekobrdica	Dombontúli terület
Zdravlják	Egészséget hozó (forrás?)
Siroke	Széles földek
Orlovác	Sasfészek
Klissza	Várdomb
Drenova megya	Somhegy határa (mezsgyéje)
Majdánpolje	Nyílt színi kőbánya
Szvetli Kamenác	Világos kövecske
Susnyár	Csalit, bozót
Jaszenovo brdo	Kóris-hegy
Koszica	Kaszáló
Ugljárovia	Szénégető
Lug	Mező, liget
Vrhovác	Csúcs-hegy
Urvina	Szakadék, hegyomlás, „Zengő-völgy”
Provalija	Szurdok, szakadék
Tresnyev potok	Cseresznyés-patak
Szavina csaira	Szávó rétje
Teodorova csaira	Teodorék rétje
Radosevica	Radosevityék földje
Dobra voda	Jó víz
Zovin bunár	Bodzás-forrás
Plavetna voda	Kékvízű-forrás
Bukova gláva	Bükkös tető
Cerovác	Csertölgyes
Szui klanác	Száraz szurdok
Vreteno	Orsó
Jazina potok	Borzas-patak
Pod meszecom	Hold alatti, „Holdvilág-árok”
Szokolovác	Sólyom-dűlő
Beli breg	Fehér-hegy
Jorgován	Orgona-liget
Oszoje	Árnyas oldal, „Oszoly-tető”

Itt-tartózkodásukat eredetileg átmenetinek gondolták, a hazatérés reménye 1699-ben a karlócai békekötéssel szertefoszlott, vagyis az elvándorolt szerbek csak ekkortól rendezkedtek be véglegesen a diaszpórában való kisebbségi létre.

A szerb nevek magyar kiejtés szerinti átírásban	A szerb nevek magyar jelentése (idézőjelben másik magyar nevük)
Szeliste	Település, lakott hely
Kozárovo kosziste	Kecskések kaszálója
Sztarogroblje	Öreg temető
Alcsevica	?
Hrnkóvác	Halom
Vrevác	Forró-dűlő
Rávna	Lapos-dűlő, lapály
Csaire	Rét, legelő
Mále petine	Kis búzakereszt
Velike petine	Nagy búzakereszt
Szmolnica	Szurokföld, gyantásföld
Pozsár	Leégett (erdő?)
Budzsák	Sarok, szöglet, zug, földdarab
Muszelinóvác	Török vezérhelyettes földje
Tubin bunár	Tuba-Golubék forrása
Csicsak mála	Bogáncsos mahala (a török <i>mahala</i> kerület, városrész szóból)
Dolina	Víznyelő
Szalabasina	?
Gumno	Szérűskert
Potkamen	„Kő-hegy”
Podity	Fennsík
Klanác	Szurdok, kátyú, láp

A helynevek egy része a mai napig is őrzi a tisztán szerb formáját, s így él a környék köztudatában. Közülük egyesek török elnevezések elszlávosodott változatai. Ilyen például a *Meselijsa*, a mai Mesélő-hegy (!) szerb neve (*mese* törökül tölgyet jelent), a Taván (szerbül padlás), illetve egyes vélekedések szerint a *Dera* elnevezés is a török patak, völgy jelentésű *dere* szóból vezethető le. Ez az igen gazdag helynévanyag pótolja a környék történelméről beszámoló, hiányzó írott forrásokat.

1690-ben, a török utáni első összeírás alkalmával Pomázt már ismét lakott helyként vették számításba, 1699-ben már faluközösségről is tudunk. A nagy bevándorlást követő években Pomáz lakosságát szinte teljes mértékben szerbek tették ki.²⁷

A katonai, határőri szolgálat mellett a szerb többség földművelésből, szőlőtermesztésből, borászatból, gyümölcstermesztésből, kereskedelemről élt,²⁸ emellett a paplankészítés, a bőrkikészítés, a posztószállítás, a gyertyaöntés és a mézeskalács-készítés jelentette a főbb mester-

²⁷ Glolub 2001a, b; Jaksity 1990.

²⁸ Híres volt a pomázi cseresznye és a sárgabarack.

segeket. A mesterségeket generációkon keresztül átörökítették, mára azonban kihaltak. A szerbek közül a módosabbak kereskedelemmel foglalkoztak, szarvasmarhával és az ún. török árukkal kereskedtek.²⁹

Pomáz évszázadok óta többnemzetiségű település; a szerbek mellé magyarok, németek, szlovákok és cigányok költöztek be.³⁰ Erre utal a város címere is, amely egy 5 ágú fát ábrázol, az ágak a nemzetiségeket szimbolizálják.³¹ A szlovák, szerb, német és cigány kisebbségnek kisebbségi önkormányzata és közösségi háza is van.

1924-ben az optáláskor a szerbek közül Pomáizról kevesen tértek vissza az anyaországba, mivel nem akarták itthagyni a földjüket. Innen elsősorban a kereskedők, illetve az értelmiségiek hagyták el Magyarországot. Az ortodox egyház nem támogatta a visszatérést. A budai püspök egyenesen megtiltotta az optálást a tanítóknak és a papoknak.

Az államosítások következtében az 1940-es évek végétől az egyház szerepe némileg csökkent, de a vallásgyakorlás és a szerb szokások, hagyományok gyakorlását megengedték. A Kádár-korszakban tovább enyhült a helyzet. Habár a szocializmusban rendszeresen előfordult, hogy behívták a helyi papot és a kántort, és „megkérték” őket a tanácsházán, hogy ne induljanak el a szerbek a hagyományos húsvéti körmenetükre, mert gond lehet belőle. A szerbek ugyanis nem léptek be a pártba, kívülállóként voltak részei a rendszernek, és ezért csak rendőri felügyelettel gyakorolhatták vallási szokásaikat.

5. ISKOLÁZTATÁS MINT IDENTITÁSELEM

5.1. Szerb iskolák Magyarországon

A szerb identitás kialakulásában és fenntartásában döntő jelentősége van a nyelvhasználatnak és az iskolának. Az iskola egyrészt a nyelv elsajátításának színtere, másrészt szocializációs közeg, ahol a gyerekek nem kizárólag a szerb nyelvet sajátítják el, hanem a szerb kultúrát is. A következő részben a pomázi szerb iskola sorsának nyomon követése mellett kitérek a szerb nyelv magyarországi alakulására és annak érdekességeire is.

Karlócán 1791-ben nyitotta meg kapuit az első szerb gimnázium, majd 1812-ben Szentendrén az első szerb tanítóképző, amely négy év

²⁹ Bóráru, textil, élelmiszer.

³⁰ Egy 1728-ban készült összeírásban az áll, hogy 26 család, „örökös régiknek maradéki, kiknek elei az török időkben is itt laktak”, jobbágycsaládként visszajött Pomázra. *Forrás:* Gyurgyik Gyula, http://www.pomaz.hu/1_1.php

³¹ A második világháború előtt jelentős számban zsidók is éltek Pomázon.

múlva Zomborba költözött. A szerb nyelvű iskoláztatás a standard szerb nyelven folyt, a nyelvfejlődés Magyarországon követte a szerbiait. A szerb nyelv fejlődését, illetve szinten tartását segítette az a tény is, hogy a Monarchia időszakában Szerbiából sokan Budapesten folytatták egyetemi tanulmányaikat. Az egyház által a Veres Pálné utcában fenntartott Thökölianum (*Tekelianum*) szolgált a szerb egyetemisták kollégiumául. Egy évvel a Magyar Tudományos Akadémia megalakulása után, 1826-ban hozták létre a *Matica Srpskát*, saját irodalmi és tudományos akadémiajukat, amely a magyarországi szerbek nyelvének alakulására, modernizációjára is óriási hatással volt. A szerbek értelmisége nagyrészt Budapesten élt. Azt lehet mondani, hogy a szerbek lépést tudtak tartani az anyaország nyelvének fejlődésével egészen az iskolarendszer felszámolásáig. Ez alól bizonyos mértékig kivételt képez Pomáz és környéke, amelynek nyelvjárásai sok archaikus elemet megőriztek.

Az első világháborúig 179 szerb iskola működött, számuk a két világháború közötti időszakban a szerbek létszámfogyásával csökkent. Ebben az időszakban is az egyház képviselte a szerb érdekeket, és erősítette a szerb nemzeti öntudatot, identitást. Figyelemre méltó tény azonban, hogy az egyház mindenütt gondoskodott a szerb gyerekek anyanyelvi taníttatásáról, olyan faluba is küldtek tanítót, ahol csupán két gyermek volt. 1941-ben már csak 16 szerb iskola működött Magyarországon. A szerb nemzetiségű gyerekek anyanyelvi oktatását 1948-ig a görögkeleti szerb felekezeti népiskolai hálózat tette lehetővé. Az iskolák fenntartói a helyi egyházközségek voltak. A papokat a szerbek maguk képezhették, a püspökök maguk nevezhették ki őket, és iskolákat tarthattak fenn, ami abban az időben kivételes lehetőségnek számított. A felekezeti iskolák az 1948-as államosítást és körzetesítést követően megszűntek (Popovics 1998).

A hazai tanítóképzésre 1946-ig kellett várni; ekkor hozták létre a pécsi délszláv nyelvű tanítóképző intézetet. 1950-től az intézet a budapesti Rózsák terére költözött. Az eddig szerb–horvát intézmény Jugoszlávia szétesése után az 1992/93-as tanévre kettévált. Ma a Rózsák terén szerb óvoda, általános iskola és gimnázium, valamint diákotthon működik.

5.2. Iskola és anyanyelv, nyelvhasználat Pomázon

5.2.1. Iskolatörténet, nyelvtörténet

Ha megnézzük Pest megye 1700. évi falusi iskolákról szóló összeírását, akkor látjuk, hogy Pomázon 1701-ben hoztak létre iskolát, és nagyon valószínű, hogy ez Mária Terézia *Ratio Educationis* iskolarendeletének

volt köszönhető. Jaksity Iván kutatásai szerint 1722-ben már Pomázon is volt egy a szerb püspökség által felügyelt iskola. A tanító Istenhez imádkozni, olvasni és írni tanította a gyerekeket. A pomázi szerbség is éves kivetett adóval – amelyet az egyének vagyonához mérten arányosan jelöltek meg – fizette a tanítót. Ezen kívül meszeléssel, tűzifával járultak hozzá a templomudvarban működött iskola fenntartásához. A Horthy-rendszerben a iskolában négy elemi és két ismétlő osztály volt. Akik tovább akartak tanulni, azok a szentendrei polgári magyar iskolában folytatták tanulmányaikat. A szerb ortodox egyház által fenntartott iskolát 1948-ban szüntették meg.³²

A háború után Pomázon élt a környékben a legtöbb szerb, ezért itt létesítettek egy körzetesített, bentlakásos, kollégiummal ellátott „dél-szláv” nyelvű általános iskolát. 1954-ben ez az iskola beköltözött a budapesti Rózsák terére. A diákok száma kb. 200 fő volt, a létszám ma sem sokkal több. Pomáizról kevés gyerek jár ebbe a ma már tisztán szerb nyelvű iskolába. Ebben több ok játszik közre. Eleve kevesebb a homogén házasságból született gyermekek száma, és a vegyes házasságból született gyermekek nem mindig szerb anyanyelvűek lesznek. Meg kell itt említeni azt is, közrejátszanak itt a közlekedési és anyagi nehézségek is. Az iskolabusszal csobánkai és budakalászi gyerekek is utaznak. Az utaztatás intézményesen nincs megoldva, minden évben problémaként merül fel az erre szükséges összeg előteremtése.³³

A rendszerváltást követően a szerb egyházközség kérésére visszaadták az egykori felekezeti iskola épületét. Az iskolát felújították, és a helyi szerb önkormányzat, a SZEDESZ helyi szervezete, egy 200 kötetes szerb könyvtár és a vasárnapi iskola kapott helyet benne. A vasárnapi iskolában kiegészítő anyanyelvi oktatás folyik, ezen kívül népismertetet tanítanak, és a vallási népszokásokkal ismertetik meg a gyerekeket.

A pomázi tanítók közül a legismertebb és legemlékezetesebb *Sztevan Sztojity* tanító volt. Több intézményt létesített, de a leghíresebb tette a templomi kórus megszervezése volt. Ez a kórus még mindig fennáll, és sikeresen működik.³⁴

Vukovics Koszta³⁵ elmondása alapján a szerb nyelv pomázi archaikus változata tükrözi a szerbség korai elszakadását szülőföldjétől. A nyelvre hatással volt másfelől a nemzetiségek évszázados együttélése. A magyarországi szerbek nyelve a Szerbiában ma is beszélt szerb nyelv archaikus

³² Jaksity 1990.

³³ A szerb önkormányzatok kénytelenek saját költségvetésükből megoldani a gyerekek utaztatását.

³⁴ Tiszteletére a pomáziak utcát nevezték el róla.

³⁵ Vukovics Koszta művészettörténész, a Szentendrei Szerb Kisebbségi Önkormányzat elnöke.

és bizonyos fokig leegyszerűsített változata. A pomázi szerbek nyelve is sok archaikus, régi, régies elemet őriz, amelyet ma már egyáltalán nem vagy csak elvétve találunk meg az anyaország ősi területein, de találkozhatunk velük történelmi írásokban, népdalokban, mondókákban, mesékben stb. Az anyaországgal kevésbé érintkező közösségekben – így Pomázon is – erőteljesebben jelentkezik a nyelv régies volta, illetve jobban megőrződnek a tipikus helyi kifejezések, fordulatok is. Az archaizmusok, régies fordulatok között észrevehetően sok – az anyaországban már nem használt, mondjuk úgy, kikopott – a török eredetű szó, olyan hétköznapi tárgyak, dolgok jelölésére, mint például az utca (*szokák*), bolt (*dutyán*), híd (*tyuprija*), udvar (*ávljájá*) stb. (Golub 2001b).

A német településdialektusokhoz hasonló jelenséget tapasztalhatunk a környék szerb településein is. Külön nyelvjárást képez a pomázi, a csobánkai, a budakalászi és a szentendrei szerb nyelv. Valószínűleg külön területekről jöttek ezek a szerb csoportok, és anyanyelvük helyi nyelvfejlődésen ment keresztül. Ezek a nyelvjárások eltérnek az irodalmi szerb nyelvtől.³⁶

A szerb iskolákból kikerült idősek a származással együtt anyanyelvüként a szerbet jelölik meg. A szerb származás és csoporttagság egyetlen generációban sem kérdőjeleződik meg. Még a legfiatalabbak közül is sokan a szerbet tartják anyanyelvüknek.

6. NYELVHASZNÁLAT ÉS NÉVADÁSI SZOKÁSOK

A magyarországi szerbek, hasonlóan a többi Magyarországon élő kisebbséghez, kétnyelvűek, vagyis anyanyelvi szinten egyszerre beszélnek a szerbet és a többségi magyar nyelvet. A magyar nyelv hatása a szerb anyanyelvi tudást óhatatlan erodálja; a gyakrabban használt nyelv minden generációban a magyar. A családokon belüli nyelvhasználat egyre kevésbé tudja felvenni a versenyt a más szocializációs intézményekben, szociális közösségekben, az óvodákban, iskolákban, a munkahelyeken, baráti társaságokban használt magyar nyelvvél vagy a magyar nyelvű médiumokkal.³⁷

A szerb nyelv visszaszorulásának, és tegyük hozzá, a nyelvi asszimilációt követően a strukturális és identifikációs asszimilációnak legfőbb oka a egyes házasságok egyre nagyobb száma. A egyes házasságok esetében ugyanis egyre nehezebb átörökíteni fiatalabb generációk szá-

³⁶ Pomázon az irodalmi nyelv e-ző változatát beszélik, amely a Vajdaságban és Közép-Szerbiában honos.

³⁷ Golub 2001b. Szerb nyelvű televízióadás csak külön műholdas csatornákon érhető el.

mára a nagyszülők idejében még könnyen, természetes módon továbbadott anyanyelvet. Mivel az egyik házastárs nem ért szerbül, a családi nyelvhasználat kétnyelvű. A kódváltás azonban a homogén családokban is gyakran előfordul, különösen az olyan esetekben, amikor a magyar szófordulatokat frappánsabbnak érzik a szerbnél, ahogy egyik anyanyom nevezte: „ilyenkor keverék nyelven beszélünk”.

A szerb családokban, még ott is, ahol magyar házastársak is jelen vannak, generációtól függetlenül nagyon erős az igény a szerb nyelv használatára, illetve megtanulására. A vizsgált családokban mindenütt előfordult a szerb nyelvhasználat, és nem csupán „lefelé”, a gyerekek felé, hanem „felfelé”, a szülők, nagyszülők generációja felé is. Az a jelenség, amit a szakirodalom passzív bilingvizmusnak nevez, Pomázon kevésbé lelhető fel; a fiatalok tudatosan törekszenek arra, hogy megtanulják és gyakorolják otthon a szerbet azokban a családokban is, ahol az egyik szülő nem szerb anyanyelvű. Számos vegyes házasságból született gyermek jár a város 1983-tól működő szerb nyelvet is tanító óvodájába, valamint szerb iskolába.

Ennek ellenére a családokban általában fele-fele arányban beszélnek szerbül és magyarul. A magyar nyelv használata a vegyes családokban eltolódik a magyar felé. Több huszonéves vegyes házasságban született fiatal mondta, hogy most, felnőtt fejjel szeretne jól megtanulni szerbül, mivel gyerekkorában szüleinek a munka mellett sem idejük, sem energiájuk nem volt arra, hogy „rendesen” megtanítsák őket, így csak a „konyhai szerbet” beszélnek. „A komolyabb kérdéseket, problémákat egyszerűbb volt magyarul megbeszélni.” Azt mondhatjuk, hogy Pomázon a vegyes házasság önmagában nem támogatja a nyelvi asszimilációt, de megnehezíti a szerb nyelv átörökítését.

A szerb nyelv fennmaradását segíti, hogy a vallásgyakorlás nyelve. A szerb nyelvű iskoláztatás és a szerb nyelviskola, a vasárnapi vagy hétfői iskola a leghatékonyabb eszköz a kétnyelvűség egynyelvűvé válása ellen. Pomázon a szerb családok adnak az anyanyelv megőrzésére, családon belüli átörökítésére. Bár az óvodában van szerb nyelvoktatás, az általános iskolában a nyelvet csak fakultatív órakeretben tanítják. Akik adnak arra, hogy gyermekük jól beszélje a szerb nyelvet, azok Budapestre, a Rózsák terén levő szerb iskolába, illetve gimnáziumba járatják gyermeküket.

A nyelvi és kulturális tradíciók hordozói és átörökítői elsősorban az idősebb generációból kerülnek ki; ők jelennek meg a szerbség képviselőiként, de ez a generáció is mind a két nyelven beszél. A nyelvhasználat területei a család, rokonság, baráti kör, a szerb klub, az egyházi élet, különböző szerb kulturális rendezvények és a szerb kisebbségi önkormányzat. Az utcán a szerbek is szerbül beszélnek egymással, illetve mivel a polgármester szerb, ezért a szerbek vele is szerbül beszél-

nek, ha maguk között vannak. Családon belül a gyerekek is felváltva beszélnek szerbül és magyarul. Munkahelyükön, hivatalos ügyek intézésekor vagy falugyűléskor a szerbek magyarul beszélnek.

Érdekes azonban, hogy napjainkig a pomázi szerb nyelvre leginkább a sváb nyelv hatott, és nem a magyar. A tipikusan helyi jövevényszavak kimutatása igen nehéz, hisz a magyar és a német nyelv hatása más szerbek lakta településeken is tapasztalható volt. A magyar nyelv hatókörét csak kevés számú és nem kizárólagos használatú jövevényszó vagy szóátvétel mutatja. Ilyenek például a *hasznirati* (használni), *haszna* (haszon), *kopar* (kapor), *fela* (-féle), *lájblík* (férfi zakó) szavak, amelyek azonban más magyarországi közösségekben is használatosak. A pomázi szerb nyelvben azonban nagyon sok a sváb eredetű jövevényszó. Ugyanezt nem tapasztaljuk azokban a szerb közösségekben, amelyek nem voltak közvetlen kapcsolatban sváb közösséggel. A pomázi szerbben megtalálható és a nagyrészt ma is élő sváb átvételek túlnyomó része a magyar nyelvbe is bekerült. A szerb nyelvben rögzült, meggyökeresedett változatuk igazodott a szerb szavak hangzásához, például a könnyebb ejthetőség kedvéért -a vagy -ija végződést kapott. Ilyen sváb jövevényszavakat leginkább a ruházat, bútortzat, konyhai tárgyak, kézimunka, mesterségek témakörében, kifejezései között találunk. Íme néhány: *fuszekle* (zokni), *reklíja* (rékli), *fírangla* (függöny), *sámlla* (sámli), *kaszna* (doboz), *flasa* (üveg), *krigla* (korsó), *slingeraj* (hímzés, csipke), *suszter* (cipész), *moler* (szobafestő, fényképész), *snajder* (szabó), *sparhelt* (takarékos tüzelésű tűzhely). Különlegességnek számít a karácsonyfa jelentésű *kriszkindla* szó, amelyet például egy délvidéki szerb meg sem ért, mivel a karácsonyfa állításának szokása eredetileg nem szerb népszokás, a közelmúltban átvett szokásnak számít, éppen ezért a megfelelő szerb kifejezés hiányzott a nyelvből. Hasonló jelenség, hogy az augusztus 20-ai ünnepet *Styefán* (István) néven emlegették a pomázi szerbek, a katolikus körmenetet pedig a *procesija* szóval írták le.³⁸

A nyelv mellett nagyon fontos a névadás. A szerbek esetében nem csupán a családnevek, de a keresztnévek is gyakran szerbül hangzanak. Ezen kívül pedig elég gyakoriak a családi gúnynevek, a ragadványnevek is. Ezt más kis közösségekben is megtalálhatjuk (pl. a dunabogdányi sváboknál), de Pomázon szinte minden családnak volt ilyen neve. A családot jelölő ragadványnév tulajdonképpen a család egyik prominens tagjának gúnyneve volt, és tőle „örökölték” az utódok is. Volt olyan család, aki maga is vállalta és használta ragadványnevét – ami nem mindig a pozitív tulajdonságokat emelte ki, és nem mindig jóindulatból fakadt –, leggyakrabban azonban e neveket „csak a kívülállók

³⁸ Golub, 2001b.

emlegették az érintettek háta mögött”. Ezek a ragadványnevek keletkezhetnek állatnevekből (pl. Gúnár, Gácsér, Bolhás, Kecse), mint már említettem külső vagy belső, pozitív vagy negatív emberi tulajdonságokból (Himlőhelyes, Imbolygó, Sánta), utalhatott foglalkozásra (Disznósajt) vagy a származásra (Bácskai, Szerémségi, Sziszeki, Pentelei).³⁹

A leggyakoribb ősi családnevek a Golub, a Luppa és a Mandics. Az első nemesi család a Konsztantinovics család volt, ahol a családfő később Belgrádira változtatta nevét. Az egyházi anyakönyveket mindig szerbül, cirill betűs írással vezették. Ide mindig a magyar név fordítását írták be.

A szerbek úgy emlékeznek, hogy erőszakos nyelvi asszimilálásuk a Horthy-korszakban következett be. A születési anyakönyvekben a szerb nevek helyett automatikusan, az érintettek megkérdezése nélkül magyar nevet írtak be a hivatalnokok. Ez a helyzet egészen a hetvenes évekig fennállt. Ekkor azonban, ha a szülők azt akarták, hogy gyermekük az eredeti szerb nevet kaphassa meg anyakönyvi névnek, külön engedélyt kellett kérniük. A rendszerváltás után jó pár évig járt még külön engedélyezési procedúrával egy szerb név elfogadtatása. A helyzetet mind a mai napig nehezíti, hogy nem tudni, hogyan kell átírni hivatalosan és helyesen a neveket. Nincsenek rá nyelvi szabályok. A szerb nyelvben például nincs „a” és „á” hang, de van rövid „á” és hosszú „á” is. Ez megnehezíti a hivatalok munkáját, ezért inkább lefordítják a neveket. Ezért is lehet, hogy a mai fiatalabb generációkban egyre többen adnak divatneveket gyermekeiknek, például Jessica, Nikoletta. Házasságkötés után a lányok csak a keresztnévüket tarthatják meg; fel kell venniük a férjük vezetéknevét. A férj teljes nevét -né formában nem is tudnák felvenni, mert a szerb nyelvben nincs rá megfelelő kifejezés. A megszületett gyermekek szokás szerint a nagyszülők neveit kapták, tehát a keresztnév nem szülői, hanem nagyszülői ágon öröklődtek. A vegyes házasságok azonban kezdik megváltoztatni a névadási szokásokat is, egyre kevertebb a kép.

7. EGYHÁZ ÉS VALLÁS, VALLÁSI IDENTITÁS

Mint a történelmi áttekintésben is láttuk, a szerbek életében központi helyet foglalt el vallásuk, a pravoszláv felekezethez való tartozásuk. A magyarországi szerbség etnikai tudatának, kultúrájának és hagyományainak máig is legfőbb öre a bizánci rítust követő Szerb Ortodox Egyház.⁴⁰ Idéz-

³⁹ Golub 2001b.

⁴⁰ Később kifejtjük, hogy a szerb etnikai identitás nagymértékben egybeesik a szerb nemzeti identitással.

ve egyik alanyomat: „A vallás tartotta meg a közösséget, és tartja meg most is. A vallás fontos, tudom, hogy hova tartozom.” Egy másik vélemény szerint: „Ez tartotta össze a nemzetiséget 300 éven keresztül és a mai időkben is, a nehéz időkben is. Gyakorlatilag minden oda kötődött, nincs esemény, ami nem kötődne a valláshoz.”

A magyar törvényhozás 1790-ben kimondta az ortodox vallásúak egyenjogúsítását. Az Országgyűlés az ortodox egyházat 1848-ban „bevett” vallássá nyilvánította, és 1868-ban rendezték a különböző nemzetiségű egyházmegyék helyzetét. Ez a törvény az ortodox egyházat „görögkeleti” névvel jelöli.⁴¹

Az ortodox templom 14. századi, gótikus eredetű, mai formáját az 1719 és 1722 között történt barokk stílusú átépítés során kapta.⁴² Jaksity (1990) szerint egyházi anyakönyvezés már 1720-tól folyt, de 1752-ig ennek nincsenek írásos nyomai; születési, házassági, halálozási anyakönyvek, keresztlevelek csak 1752 után állnak rendelkezésre. Az anyakönyvek tanúsága szerint mind a mai napig csak egyetlen kikeresztelkedésre, illetve névmagyarosításra került sor. A nevet Békeffyre változtató Mirkovics nevű férfi Budapestre költözött, és iparos lett.

A szerbeknél a legerősebb és legfontosabb nyelv-, kultúra- és identitásmegetartó, közösség-összefogó erő a vallás és a hozzá kötődő szokások még akkor is, ha nem minden szerb hívő. A vallás hordozta a nyelvet, a kultúrát, amely „a független állami lét megszűnése után a török hódoltság évszázadaiban összeforrt a szerb nemzeti kultúrával” (Papp 2004, 214). Az egyház összeforrt a nemzet kultúrájával, és társadalmi-kulturális kölcsönössége a mai napig elválaszthatatlan a szerb identitástudatban. A szerbek etnikai különbözőségüket elsősorban a vallás és nem a közös származás terminusaiban fogalmazzák meg. Ahogy Papp írja: „Mindkét tartalom, az etnikai s a vallási is összekeveredik, egymást kiegészíti a saját kultúra megélése és az önazonosságtudat megfogalmazásának terein egyaránt” (2004, 214–215). A szerbeknél tehát a vallás etnikus jegyeit kell hangsúlyoznunk.

⁴¹ Ez az elnevezés ment át a köztudatba is, annak ellenére, hogy „görögnyugati” egyház nincs, és e vallást követők többsége sem görög, hiszen ezt a vallást követik a szerbek, az oroszok, a bolgárok, a grúzok, a románok és az ukránok többsége is. A pravoszláv elnevezés is használatos, de ez sem helyes, mert úgy értelmezhető, mintha ez a szlávok vallása volna. A *szlava* szó dicsőséget jelent, és nincs köze a szláv szóhoz. Ezért az ortodox megjelölés a helyes, amely szabadon fordítva igazhitűt jelent (Popovics 1998).

⁴² Az ikonosztáz és a püspöki trónus jelentős barokk alkotás. Az ún. királykapu szárnyait az angyali üdvözlés jelenete díszíti. Az oldalkapukon Gábel és Mihály arkangyal képe látható. A keretezés is rendkívül igényes munka. A templom körül régi sírkövek láthatók. *Forrás:* http://www.pomaz.hu/4_5.php

Pomáznak saját papja van, és rendszeresek a szerb nyelvű misék.⁴³ A liturgia nyelve a speciális egyházi szláv nyelv szerb verziója, vagy úgy is mondják, a szerbesített ószláv nyelv, ami archaikus mivoltán túl kiejtésbeli különbségeket is tartalmaz. Ezért az egyház az irodalmi szerb nyelv bevezetésével próbálkozik, például a bibliai idézeteket szerb irodalmi nyelven mondják el. Bár a liturgia tradicionális nyelvét az idősek sem értik, noha tudják mit jelent, ragaszkodnak használatához, mert a fejükben van. Az énekeket amúgy is nehéz az egyházi nyelvről az irodalmi nyelvre átültetni, így a misék „kétnyelvűek”. Az új pomázi pap az utóbbi időben a modern szerb nyelv bevezetésére törekszik, elsősorban a fiatalok megtartása miatt, akik számára ez könnyebbséget jelent. Ez az idősebb generáció tagjainak szokatlan, a fiataloknak viszont az iskolában is tanult irodalmi szerb nyelv a könnyebb.

A vallásgyakorlás módja évszázadok óta nem változott, szokásait a mai napig követik, ünnepeit megtartják. Régen szégyen volt, ha egy gyermeket nem kereszteltek meg. Ez nagyon ritkán fordult elő; emellett, hogy a gyakori gyermekhalál félelmétől minél előbb igyekeztek a szülők megkeresztelni gyermekeiket, maga a közösségi tudat is elég volt a szokás követésére. Idézem egyik interjúalanyomat: „Szerbnek lenni az egyet jelentett azzal, hogy gyakorlod a hitedet, ennek pedig része a keresztelés is.” A vegyes házasságok esetében is gyakori, hogy a gyermeket ortodox pap kereszteli. Mostanában nagy divat lett a keresztelkedés, a szerb név felvétele, a szokások szerinti esküvő, de a hétköznapokban már nem tartják magukat a vallási szokásokhoz, és nem gyakorolják a hitüket. A szokások szerint a más vallásban kereszt-

⁴³ Külsőleg egy szerb templom és egy katolikus templom között nincs lényeges különbség, leszámítva a tetején levő keresztet. Azonban ha kicsit jobban odafigyelünk, mégiscsak találunk érdekes eltéréseket. A kisebbségek Mária Terézia engedélyével építhettek saját templomokat, de csak kikötésekkel. Például tornyot csak a katolikusok építhettek, és templomaik mindig magasabb területen állnak. További különbség, hogy szerb templom ajtaja nem nyílnak a főutcáról; bejáratok hátul vagy oldalt nyílnak. A szerb templomokhoz később hozzáépítettek tornyokat, de még mindig nem lehetnek magasabbak, mint a katolikus templomtornyok. Ez látható Pomázon is. Belül a templom legdíszesebb része a kelet felé néző ikonosztáz, a szentélyt elválasztó szentképfa. Az ikonosztáz képein magyarázták el az írástudatlan hívőknek az evangéliumot.

A szerb templomban nincsenek üléshelyek, végig kell állni a misét, ami most egy óra 20 perc, de régen 2 óra volt. A fal mellett találunk ugyan néhány széket, de azok a betegeknek és régen a gazdagoknak voltak fenntartva. Az oltár és a férfi templom között szintkülönbség van, az oltár magasabban áll. A női részt egy fallal vagy széksorral választják el. A női templom után található az ún. *priprata*, egy elkerített rész, ahol azoknak kell tartózkodniuk, akiket nem ortodox vallásban kereszteltek meg. Ők a liturgia első harmadág lehetnek csak bent, a szentséget és az áldozást nem nézhetik végig.

teltek vagy a felekezeti nélküliek a liturgia alatt csak a *pripratában* állhatnak, de Pomázon ezt ma már nem tartják be ilyen szigorúan.

Ma is él azonban a szigorú előírás, hogy az oltárba nő soha nem léphet be, a takarítást is férfi végzi, valamint az áldozáskori kenyeret – a *naforát* – csak özvegyasszony készítheti, és csak menopauzás időszakban. Ezt nagyon komolyan veszik; a szertartásban a szexualitás beszennyezne, tehát semmilyen vonatkozásban nem lehet jelen. Erre a kenyérsütésre a közösség felkér egy személyt, és fizet neki munkájáért. A kenyeret a pap megszenteli, és ahhoz, hogy megszentelhesse, a szigorú feltételeket be kell tartani.

7.1. Vallási tradíciók és ünnepek – az identitáskonstrukció vallási elemei

A szerb népszokások, hagyományok és a vallás mindig is nagyon erősen meghatározták és meghatározzák ma is a szerb öntudatot. A szerbek körében ma is hagyományosan megtartott ünnepek és az átörökített népszokások a közösség összetartozását erősítik, azonosságtudatát, identitását tartják ébren. A legtöbb szerb népszokás az egyházi ünnepekhez kötődik. Sok olyan szokás, szokáselem él ma is náluk, amelyek eredete a kereszténység előtti időkre, az ősi szláv kalendáriumra megy vissza, amelyeket a vallás átvett, és a hivatalos egyházi gyakorlat örökölt meg.

A Magyarországon élő szerbek az ortodox (pravoszláv) ónaptárhoz igazodnak, és egyházi ünnepeiket ehhez igazítják.⁴⁴ Dátumhoz kötött állandó ünnepeiket a nyugati keresztény országokban megszokottnál 13 nappal később ünneplik; a karácsony december 25-e helyett január 7-ére esik, a húsvétot a hold járásától függően valamikor március 22. és április 25. között tartják, Szent György napja április 24-e helyett május 6-án, Szent Miklós napja december 6-a helyett december 19-én, az egyházi újév pedig január 14-én van.

Ha a szerbek ünnepei hétköznapra esnek, akkor szabadságot vesznek ki a munkahelyükön, mert rítusaik megtartása nagyon fontos. Viszont amikor a katolikus többség a saját ünnepeit tartja, akkor a szerbek is otthon maradnak. A vegyes házasságok esetében kétszer van karácsony, húsvét, újév, s mindkét alkalommal komolyan veszik az ünnepet. Ennek a gyerekek örülnek a legjobban, minden évben két karácsony, két húsvét kétszeri ajándékozással jár.

⁴⁴ Ónaptáron a Kr. e. 46-ban bevezetett római Julianus-naptárat értjük, melyet 1582-től az ún. újnaptár, a Gergely- vagy gregorián naptár váltott fel.

7.2. Családi ünnepek

7.2.1. Karácsony és újév

A karácsonyi ünnepkör elemei és a hozzájuk kapcsolódó hiedelmek, a rítusok, a mágikus eljárások szinte kivétel nélkül az egyén, a család és javaiknak – állataik, házuk, gabonájuk, gyümölcsösük – egészségét, szerencséjét, bő termését vagy jó szaporulatát vannak hivatva elősegíteni. A karácsonnyal kapcsolatos ünnepek a november végi hathetes nagyböjttel kezdődnek, amelyet valóban betartanak még a legfiatalabbak is. December 19-ére esik a szerbek egyik legnépszerűbb ünnepe, Szent Miklós (*Szveti Nikola*) ünnepe. Szent Miklós családi védőszent, így nem közösségi ünnep, mint a katolikusoknál. Csak azok a családok ünneplik, akiknek Szent Miklós a védőszentje.

Utána jön maga a karácsony, a január 6-ai szentestével és karácsony első és másodnapjával. A szenteste délután 5 órakor, beharangozáskor kezdődik. Az ünnep elhagyhatatlan kellékei a bort, búzát, békességet jelképező karácsonyi kalács, a szobában bokáig elterített szalma – régen az egész lakást beterítették vele –, a *csesznic*a, a szerencsekalács⁴⁵ és a gyertya. Karácsonyfa nincs.

Az ünnepre kenyeret sütnek és szentelnek. A kenyérsütést – ami egészséget (*zdrávlje*) jelent – a ház asszonyának kell végeznie, nem bolti kenyeret szentelnek meg. A kenyeret egy férfi szeli fel; annyiszor vágja meg, ahány családtag van, plusz két vágást szán a váratlan vendégeknek.

Karácsonykor a házat is megszentelik. Meggyújtják a gyertyát, és dióval keresztet vetnek a szoba minden sarkába. A kenyeret megszelik, a füstölőt végigviszik a házon, a mézes pálinkát poharakba töltik. Ez mind a férfi dolga, nő ezeket nem végezheti.

Az asszony szentestekor föl sem kelhet az ágyból, még egy kis szalmát is tettek régen a székére, hogy megakadályozzák leülését, mert az a hiedelem, hogy a tyúkok nem fognak kotlani, ha a háziasszony fölugrál a helyéről. Ezért mindent el kell készíteni még a szenteste előtt. Az asztalterítő alá egy kis pénzzel egy kis szalmát tesznek, eléneklik a karácsonyi éneket, majd utána előre megterítenek, és kitesznek minden ételt.

A karácsonyi menü változatos, de kitétel, hogy böjtösnek kell lennie, vagyis sem sajt, sem hús, sem tej nem lehet az ételben. Elsőként az almát kell elfogyasztani – az alma az összetartozás jelképe, annyi gerezdre vágják, ahányan a családban vannak, mézbe mártják, és úgy fogyasztják. Közben karácsonyi dalokat énekelnek. Ezt a ceremóniát is a

⁴⁵ Ez a karácsonyi édesség egy mézes sütemény.

házigazdának kell elvégeznie. Utána látnak neki a többi ételnek. Az ünnepi asztalra tézstaféléket (pl. diós tézsta, mákos guba), levest (pl. bableves, borleves, halles, lencseleves), böjtös töltött káposztát, főzeléket (pl. lencsefőzelék), sült halat, aszalt szilvát és házi kompótot, befőttet tesznek. Az étkezést követően le kell ülni, a mosogatást másnapra hagyják, hogyha éjjel a ház szellemei, a holtak, meglátogatják a családot, tudjanak mit enni.

A karácsonyi bőséggalácsot, ami készülhet kenyértésztából vagy kelt tésztából is, másnap lehet megkezdni, de van, aki még napokat vár vele, vagy esetleg meg sem eszi, elteszi emlékebe. Ennek díszítése családonként más, és családonként tovább öröklődik. Ez egy fonással négy részre osztott kalács, a négy rész kereszt formájú. Középen van egy rózsa, annak közepébe kerül egy bazsalikom csokor piros cérnával körbe tekerve ördögűzés céljából, meg egy gyertya. Az első részben Krisztust ábrázolják pólyában, a másodikban Isten óvó keze van, a harmadik négyzetbe egy kalászt tesznek, utalván a fő tevékenységükre, a földművelésre. A negyedik rész egy gyümölcsöskertet jelképez, almával, körtével, szilvával és szőlővel. Itt lehet még különféle motívumokat felhasználni, például igavonó állatok ökörszarvát. A kalács mellé tesznek négy almát, diót, alája kukoricát, aranypénzeket, régi dukátokat, ami a családokban generációról generációra öröklődik, és minden olyan egyebet, ami a gazdagságot jelképezi, és amit termel az adott család.

Az ajándékozás a vacsora után kezdődik, a gyerekeknek a szalmába rejtik a meglepetéseket. Karácsony másod-harmadnapján nemigen mennek vendégeskedni a háziak, mert a szalmát nem szabad egyedül ott-hon hagyni.

Pomázon a betlehemezést ma már csak a karácsonyi vecsernye után, a templomban tartják meg, a házról házra járó gyerekekkel már évek óta nem találkozunk, habár más szerb közösségekben még előfordul. Ezt az ünnepelési formát az együttélés során a magyaroktól és a németektől vették át.

Újév napján szokás a gyermekeket kelt tésztából készült babákkal, az ún. *vaszalicákkal* (Vazul napján) megajándékozni. A lányok fiúbabát, a fiúk pedig lánybabát kapnak. A babák szeme és szája a Pomázon elterjedt apró szemű zsaké szőlőből készült.

7.2.2. *Szlava ünnep*

A szerbek legnagyobb ünnepe a *szlava*, amely apáról fiúra száll. Ha egy lány férjhez megy, akkor a férjének a családi szentjét örökli. A *Kriszna Slava* vagy *Szvecsár* napja az egyik változat szerint annak a szentnek

ünnepnapja, akinek a napján a család távoli ősei sok évszázaddal ez előtt felvették a kereszténységet, és házukat, családjukat a szent oltalma alá helyezték. A másik változat szerint pedig az a nap, amelyen valamilyen nagy esemény történt a családban – haláleset, háborús megmenekülés –, ami miatt a család a védőszent segítségét kérve az ő nevét vette fel. Egy faluban/városban több családnak is lehet ugyanaz a védőszentje; a legnépszerűbbek Szent János, Szent Miklós, Szent György, Szent Lukács, Szent Ignác.

A házi ünnep előtt mindenkinek illik elmenni a templomba szentmisére. Mise után az ünnep otthon folytatódik. A *szlava* kellékei közé tartozik a szenteltvíz, amellyel a pap megszenteli a házat és annak lakóit aznap vagy előző nap. A megszenteléshez szükséges a füstölő a rossz szellemek elűzése és a ház megtisztítása miatt. Füstölés után a pap a szentelt vízzel megszenteli a családi szentképet, ikont, amely előtt égő méces áll. Bazsalikomból csokrot kötnek, és vízbe mártják.

Az ünnepi asztalon gyertya, bor, az ünnepi kalács és a dióval és mandulával, citromhéjjal, szegfűszeggel, mazsolával, cukorral ízesített és a főtt búzából készült *kolyivo*. A háziasszony által készített kerek kelt kalács jelképezi a gazdagságot, a szentnek való áldozatfelmutatást.

A kalácsra a „Jézus Krisztus élni fog” motívumot egy „pecsét” formájában viszik fel. A szerbek nem ostyával, hanem egy kis fehér pogácsával áldoznak; ezt a „pecsétet” beleütik a kalácsba. A kalácson még kis madarak is vannak, amelyek a szabadságot jelképezik, valamint egy kis négyzetben a családtagok neveinek kezdőbetűje is olvasható.

Ezt a kalácsot a pap felszeli. Megcsókolják, mire a pap azt mondja: „Krisztus közöttünk van.” Erre a jelenlevő családtagok és barátok azt válaszolják: „Most és mindörökké.” Ezt háromszor ismétlik meg. Ezt követően a pap vörösborral megszenteli a búzából készült süteményt, és a szépen feldíszített *kolyivót*. Amikor a szertartásnak ez a része lezajlott, a kántor az apostolok könyvéből, a pap pedig az evangéliumból olvas fel. Tulajdonképpen egy kis családi mise zajlik. Ezt követi az ünneplés, gyertyát gyújtanak, és asztalhoz ülnek.

A család együtt ünnepel a rokonokkal, a barátokkal, de bárki betéved, megvendégelik. Régen ez az ünnep akár több napig is eltartott, még zenekari kíséret is volt. A dédapák idejében előfordult, hogy a családok gyalog vagy szekérral szlava alkalmából kirándulni mentek, kint a szabadban sütöttek-főztek, együtt ünnepeltek és vigadtak. A szlava egyértelműen közösségformáló és közösségi tudaterősítő ünnep volt, mint ahogy ma is az, pedig már csak egy napig és egyre szűkebb körben tartják.

7.2.3. Tavaszi, nyári ünnepek

A húsvétot a szerb vallási szokásoknak megfelelően nem pénteki napon, a szenvedés napján tartják, hanem vasárnap, a feltámadás napján. Az ünnep csütörtökön kezdődik, amikor a 12 evangéliumot olvassák fel, nagypénteken van a temetés, amikor Pomázon az oltáron a *plastanicán*, a Jézus Krisztus sírba tételét ábrázoló textilképen van az áldozat előkészítése, ez a legnemesebb darab, ami a templomban létezik. Ezt viszik körbe háromszor a templom körül, ami maga a temetés. Húsvét hétfőjén Pomázon, a szerb szokásokkal ellentétben, a szerbek is locsolkodnak. Ez a magyar szokásokból átvett rítus.

Fontos ünnep még Szent Iván napja.⁴⁵ Ezen a napon, június 24-én az ortodox, illetve a pravoszláv naptár szerint július 7-én a hazai szerbek ún. Iván napi koszorút fonnak, mellyel feldíszítik a házakat, templomokat, köztéri szerb emlékkereszteket, emlékhelyeket, gazdasági épületeket, istállókat, ólakat annak reményében, hogy elűzik a rossz szellemeket, és a baj, a betegség, a szerencsétlenség elkerüli a házakat és a gazdasági épületeket. Több szerbek lakta vidéken koszorút visznek a temetőbe is halottaik sírjára. A népi hiedelem szerint azt a házat, amelyet Szent Iván napján nem koszorúznak meg, Szent János haragja megbünteti. A fenti koszorúnak gyógyító hatást is tulajdonítanak. Annál a lányos háznál, ahol az éjjel ellopják a koszorút, még abban az évben esküvőre számíthatnak. A koszorú egész évben fenn van a házaton, a következő évben újat fonnak.⁴⁶ Maga a koszorú azt jelképezi, hogy a természet, amely a nyár közepén fejlődésének csúcára ért, megkoronázza saját önfejlődését, ontogenezisét. Éppen úgy, mint a menyegzőre váró fiatal jegyesek, akik a házasságkötésük alkalmával megkoszorúzzák az esküvői frigyet. Az ortodox vallásúaknál, így a szerbeknél is, a fiatal jegyespárt az esketés alkalmával az esküvői templomi szertartáson megkoronázzák. Az Iván-napi koszorú jelképként a többnemzetiségű és különböző felekezetű közösségekben az ortodox hitűek azonosságtudatát és összetartozását is reprezentálja.

Mindebből egyértelműen látható, hogy a szerb népszokások zöme a vallási élethez kötődik, s közülük – mint a fent említett Iván napi

⁴⁶ Szent Iván napja a keresztény vallásban Keresztelő Szent János születésének ünnepe. Az ünnep mai népszokásai pogány kultikus hagyományokra vezethetők vissza, melyek egy részét a keresztény egyház is átvette. Ezek elsődlegesen a családi otthon oltalmát, a gonosztól, bajtól való védelmet, a termékenység biztosítását és a halottak iránti tiszteletet sugallták.

⁴⁷ A koszorú készítéséhez sárga mezei vadvirágot használnak, amely régebben Pomáz egész környékét beborította, ma már egyre kevesebbet találunk, illetve az időjárás változása sem kedvez ennek a virágnak, ugyanis mire eljön a koszorúfonás ideje, addigra már elvirágzik.

koszorú kötése is máig élő hagyomány – némelyik azonban már csak a közösségi emlékezetben él. A megváltozott életkörülmények, a történelmi, társadalmi, gazdasági változások, az urbanizáció hatása, a megnövekedett mobilitási lehetőségek koptatták azokat a hajdan általánosan megtartott szokásokat, amelyek szorosan hozzátartoztak a közösség életéhez. Ilyen volt például egykor a marhaszentelés rítusa is.⁴⁸

A családi ünnepek közül ki kell emelnünk a névnapokat és a születésnapokat. A pomázi szerbek a névnapokat előnyben részesítik, vendégeskedéssel, megvendégeléssel jár, a rokonok, barátok, ismerősök felkeresik otthon az ünnepeltet. A születésnapot inkább csak szűk családi körben ünneplik, nincs olyan nagy jelentősége, mint a névnapnak. Ez azért is érdekes, mert más szerbek lakta területeken a névnapokat sem ünneplik, mert a keresztnévek többsége olyan, a szerb nyelv szókinéséből képzett név, amely nem található a bibliai és a későbbi korok szentjeit felvultató egyházi naptárban. A nőknek hivatalosan nincs névnapjuk.

7.3. Községi ünnepek

Ahogy a családi, úgy a községi ünnepek is a valláshoz kötődnek. Sokszor nem is különíthetők el egyértelműen az ünnepfajták, mivel a családi ünnepekre is gyakran meghívják az egész községet, és együtt ünnepelnek. Ilyen „átmeneti” jellegű ünnep Péter-Pál júliusban, amit kéthetes böjt kísér, a Nagyboldogasszony augusztusban, valamint Szent János feje vétele szeptember 17-én az egynapos böjttel. Ezeket az ünnepeket a mise után a családok külön tartják.

7.3.1. *Szenteik ünnepei, búcsú*

Az év Szent Ignác ünnepével kezdődik, amit január 2-án a mise után nagy mulatsággal egybekötve zajlik.

Népszerű Szent György, templomuk védőszentjének ünnepe. Május 6-ával kezdődően háromnapos búcsút tartanak. A templomot ekkor a környéken található fák ágaival díszítik. Az ünnep alkalmából a szerbek választanak maguknak egy komát – a komaság a szerbeknél nagyon fontos, szinte szent titulus, ami egy évre szól, és ő készíti el azt az áldozati kalácsot, amelyet *kolyvónak* neveznek. Ezt felajánlják Szent György vértanúnak és a délutáni vecsernye alkalmával szétosztják a népnek. Utána jöhet a tánc a portában, a templom udvarán, természetesen szerb népzene.

⁴⁸ Gloub 2001.

Ünneplik még Szent Márkot is, ez a búzaszentelés ünnepe. Régebben a háromágú templomi zászlóval körmenetet tartottak, és az eladó lányok búzából font koszorúikat rákötötték a zászló keretére. A napot a búcsú zárta. Pünkösdkor a templomot szépen feldíszítik, és a hívek koszorút fonnak a templomba.

7.3.2. Nemzeti/etnikai ünnepek

A szerbek saját nemzeti ünnepeket is tartanak, ebből azonban jóval kevesebb van, mint a vallási ünnepekből. Nemzetiek ezek az ünnepek, hisz a szerbek közös történelmével, vallásával kötődnek össze, viszont ha a magyar államkeretben vizsgáljuk őket, a többségi magyarság között élő kisebbség ünnepeiként, etnikaiként kell definiálnunk.

A Szent Száva a legnagyobb szerb nemzeti ünnep, ezt az első szerb tanító, iskolaalapító emlékére tartják meg, aki elérte, hogy a szerbek keresztények lettek, és 1219-ben létrejött az önálló szerb egyház. Ez az alkalom munkaszüneti nap, liturgiával és este nagy bállal jár.

A másik nemzeti ünnep tulajdonképpen gyásznap; az 1389-es rigómezei csatára való megemlékezés, amikor is a szerb nemesség szinte teljesen elpusztult, és Szerbia vazallusi helyzetbe került. A monda szerint ezen a napon annyi vér folyt a csatamezőn, hogy magától kikelt a bazsarózsa. Ezen a napon halotti misét tartanak.

Pomázon és környékén több helyen is álltak keresztek, ahova az ünnepek alkalmával körmenetek vonultak, és megemlékezéseknek adtak helyet. A keresztek azonban a szocializmus idején eltűntek. A hívők nem tudják miért és hova kerültek, de sajnálják, hogy egyes szokások a keresztek eltűnésével együtt megszűntek, mint például a *Szpaszovdan* ünnepe, az Úrnapi körmenet, ami hozzátartozott a szerb vallási élethez.

8. EGYÉB ÖSSZEJÖVETELEK, PROGRAMOK – AZ IDENTITÁS KULTURÁLIS ELEMEI

Említettük már a híres tanító és népművelő, néptanító, Sztevan Sztójity nevét, aki több maradandó intézményt is létrehozott; neki köszönhető a máig működő templomi kórus megszervezése. A Szerb Klub, amely 1968-ban alakult meg, első volt a magyarországi délszláv klubok között. Rendezvényeivel és klubnapjaival kezdettől fogva a művelődést, a szerb nyelv terjesztését és a szerb folklór megőrzését teszi lehetővé. Munkájának hatékonyságát két tényező segíti: egyrészt a klub éves

programjának megtervezése, szervezése és lebonyolítása az egyház-község anyagi és erkölcsi támogatásával és közreműködésével történik, másrészt a klubnak szerb nyelvű könyvtára is van.

A klubélet fellendítése és a nyelvtudás továbbfejlesztése érdekében irodalmi, történelmi, művészeti előadásokat szerveznek a szerb nyelvű színjátszó körrel, a táncsoporttal, a sikeres Vujicsics-együttessel. A minden évben megrendezett és már hagyománnyá vált Szerb Napokon kiállításokat, hazai és külföldi folklóregyüttesek fellépésével rendezvényeket, majd este búcsúbált szerveznek. A zenei és a tánc hagyományok őrzésében és továbbadásában fontos szerepet játszik a Vujicsics-együttes és az Opanke Táncegyüttes.³⁶

A magyarországi szerbeknek önálló hetilapjuk is van, a *Szrpske narodne novine* (CNN). A *Szrpszki ekran* címmel televíziós műsorokat közvetítenek, de rádiós műsorok is hallgathatók szerbül. Műholdas kapcsolatok révén szerbiai tévéadások is foghatóak, például a belgrádi televíziók csatornáit.

9. KAPCSOLATTARTÁS A HAZAI SZERBEKKEL

Az szerb identitás megőrzésében és fenntartásában fontos tényező a többi szerb nemzetiségű egyénnel való állandó kapcsolat. Ez elengedhetetlen része a „mi tudat”, a kollektív tudat, a közösségi tudat kialakulásának. Kutatásom során rákérdeztem erre az elemre is.

A Monarchián belüli szabad mozgás következtében, az egyház összetartó ereje kapcsán, valamint a rokoni szálak útján az itt élő szerbek kapcsolata soha nem szakadt meg sem más magyarországi területeken élő szerbekkel, sem az anyaországgal. Mind a 18. mind a 19. században állandó kapcsolatok kötötték össze az itteni és a Szerbiában élő szerbekeket. A szerbek önszerveződése elég komoly múltra tekint vissza, tulajdonképpen a nagy bevándorlástól, 1690-től származtathatjuk.

A pomáziak rendszeres kapcsolatokat ápolnak a szomszédos településeken, Budakalászon, Csobánkán, Szentendrén élő szerbekkel, de állandó a kapcsolat az ország más szerb közösségeivel is. Egyik interjúalanyunk szerint ma olyan kevés szerb nemzetiségű él Magyarorszá-

⁴⁹ Vujicsics Tihamér (1929–1975) zeneszerző és népzenekutató volt; munkássága a szerb anyanyelv ápolására, megőrzésére és a szerb hagyományok megtartására fókuszált. A pomázi szerbek zene iránti szeretetét mutatja az a nagyszámú és részben napjainkig élő néptánc és népi dallamkultúra, amelyek a nagyobb ünnepek, vigasságok alkalmával hallhatók. Ezek összegyűjtésében, lejegyzésében, feldolgozásában és így megőrzésében volt nagy szerepe Vujicsics Tihamérnak. Szellemi hagyatékát a szerb klub és az ahhoz kapcsolódó különböző művészeti csoportok tartják életben.

gon, hogy 70%-uk biztosan ismeri egymást. Az országos találkozókra sokan, rendszeresen eljárnak. A környékbeli szerb közösségek összetartozás-tudata igen erős; ez a közös nyelv, kultúra mellett annak is köszönhető, hogy gyakran tartanak közös ünnepeket. Budakalászon tartják a farsangi bált, Pomázon az újévi és a Szent György-napi búcsúbált, Szentendrén Szent Vid-ünnepet tartanak. Ezen a napon nyitják meg a hagyományos nyári magyar–szerb festőiskolát. A kéthetes közös alkotó munkát kiállítás fejezi be Szentendrén. A Pomázi Szerb Kisebbségi Önkormányzat tevékenyen részt vesz a minden évben megrendezendő országos Szent Szava-bál megszervezésében. A bálra minden szerb településről jönnek szerbek. Ilyenkor a távoli rokonok találkozása mellett a személyes kapcsolatok kibővülnek, a régi kapcsolatok megerősödnek, és új kapcsolatok jönnek létre.

10. ÖNKORMÁNYZATISÁG – AZ IDENTITÁS POLITIKAI/KULTURÁLIS ELEMEI

Az állandó kapcsolattartásban segít az 1995. január 4-én megalakult pomázi szerb kisebbségi önkormányzat is.⁵⁰ Tagjai – a törvény értelmében 5 fős testület – pomázi lakosok, és társadalmi és közösségi megbízatásként végzik munkájukat. A testület hivatalos nyelve eleinte a szerb volt, jegyzőkönyveiket így készítették, de magyar nyelvű kivonatot is írtak belőle. Ma már a hivatali ügyintézés megkönnyítése miatt áttértek a magyar nyelv használatára. A kisebbségi törvény értelmében az önkormányzat feladatai között szerepel a pomázi szerb kisebbség jogainak, érdekeinek képviselése és védelme. A Pomázi Szerb Kisebbségi Önkormányzat ennél jóval többet vállal. Ellátja és szervezi az anyanyelvi oktatással kapcsolatos és a közművelődési feladatokat, ennek megfelelően kulturális programokat szervez. Annak érdekében, hogy elősegítse a hagyományőrzést, támogatja a szerb egyházközösséget és a vallási rendezvényeket. Mindezen feladatok megvalósítása érdekében együttműködik a települési önkormányzattal, a város kulturális és társadalmi intézményeivel, tartja a kapcsolatot a megye többi szerb kisebbségi önkormányzatával és az Országos Szerb Kisebbségi Önkormányzattal, valamint az anyaországgal.

⁵⁰ 1994-ben Magyarországon 18 szerb kisebbségi önkormányzat alakult, ebből kilenc Pest megyében (Baja, Bátorfya, Budapest, Hercegszántó, Pécs, Deszk, Magyarcsanak, Újszentiván, Szeged, Budakalász, Csobánka, Érd, Pomáz, Ráckeve, Százhalombatta, Szentendre, Lőrév, Szigetcsép, Medina). 1998-ban 34-re nőtt az önkormányzatok száma, ebből 14 működött Budapesten. 2002-ben országosan 44 szerb kisebbségi önkormányzat alakult.

1995-ben megalapították a Pomázi Szerb Kisebbségért Közalapítványt. A Közalapítvány anyagi támogatásával folyik a hagyományápolás, ebből szervez az önkormányzat megemlékezéseket, rendezvényeket. A hagyományos nemzetiségi és egyházi rendezvényeket, mint a Szent György-napi búcsút, a Szent Száva ünnepét, a karácsonyt, a húsvétot, a szerb újévet és ezek báljait a Közalapítvány támogatja, de a szerbekkel, a falutörténettel kapcsolatos kutatásokat is fedezi. A Közalapítvány gondot fordít a nyelvoktatás segítésére – egy óvodai csoportban szerb nyelvoktatás folyik, de idesorolhatjuk az iskolabusz megszervezését, amellyel a környék szerb kisebbségi önkormányzataival együtt szállítják az iskolás gyerekeket Budapestre, a szerb iskolába. A gyermekrendezvényeket kiemelt fontosságúnak tartják, szponzorálják az Anyák napját, a Gyermeknapot, a barkaszentelést, a Mikulás-ünnepséget. Támogatják a táncegyüttest, a népi zenekart, fellépéseket, kiállításokat szerveznek, utazásokat szerb emlékhelyekre, és szociális feladatokat is ellátnak (pl. idősek támogatása). Műemlékvédelemmel is foglalkoznak, kiadványokat (pl. falinaptárt) jelentetnek meg, és az ország első szerb színháza, a *Joakim Vujic Szerb Színház* is pomázi alapítású, habár nincs állandó épülete. Szerbiából, az anyaországból a helyi szerb önkormányzat fogadja és vendégül látja az onnan érkező együtteseket, kórusokat, elősegíti a pomázi Opanke Táncegyüttes szerbiai szerepléseit, zárandokutakat szerveznek és bonyolítanak le Szerbiába.

Mindezek mellett egy komoly politikai cél elérése lebeg az önkormányzat előtt: 1990 óta nincs parlamenti képviselője a magyarországi szerbeknek. Ezen szeretnének mihamarabb változtatni.⁵¹

11. KAPCSOLATTARTÁS AZ ANYAORSZÁGGAL

Az interjúk során kitértem a kilencvenes évek elején 1991–1995 között zajló szerb polgárháborúra is. Az érdekelt, hogy ez az esemény megváltoztatta-e az emberi kapcsolatokat Pomázon, hogyan hatott az anyaországgal fenntartott kapcsolatokra és az identitásra.

A szerbiai eseményeket kivétel nélkül mindenki figyelemmel kísérte, és érzelmileg mindenkit mélyen érintett. A kegyetlenkedések nagyon bántották a pomázi szerbeket, voltak, akik sírtak emiatt. Kétségtelenül látszott rajtuk az az érzelmi zavar, amit a szerbiai helyzet kiváltott bennük. Interjúalanyaim kifelé azonban mindig megvédték a szerbeket, a médiumokban hallott és látott híreket a „helyükre tet-

⁵¹ Popovics 1999.

ték”. Úgy is mondhatnánk, hogy kiálltak szerbségük mellett. „De hogy a szerbeket is ölték, és a másik fél is tett azért, hogy a háborús helyzet kialakuljon, az senkinek nem jutott eszébe.” Az anyaországbeliek melletti kiállást erősítették a magyarok részéről jövő rendszeres és igaztalan támadások, megalázó kérdések is: „Na most milyen érzés szerbnek lenni?” Sokan az itteni szerbeket tették felelőssé az ott kialakult helyzetért, és rajtuk kérték számon a történeteket. Pomázon sok szerb kitette házára a fekete zászlót, többen fekete ruhában jártak, tiltakozva a háború, ugyanakkor Magyarország politikai állásfoglalása ellen. Egyes sajtóorgánumok és tévécsatornák, valamint egyes „falubeliek” is felháborodva fogadták a tiltakozásnak ezt a fajtáját, sőt fenyegetések is elhangzottak. Bűnösöknek, agresszoroknak tartották a szerbeket, és felszólították őket, hogy jobban tennék, ha „felhagynának ezzel a viselkedéssel, mert még bajuk származhat belőle”. Horogkeresztet és feliratokat pingáltak a szerb templom kerítésére. A szerbek büntetésként élték meg, hogy pár évre kiiktatták a belgrádi tévécsatornát a kábeltévérendszerből, ami pedig a nyelv és az identitás megőrzésének egyik fontos forrása volt.

Szerencsére ezek a magyarok felől érkező ellenséges akciók nem állandósultak, periferikusak maradtak, és a kapcsolat a „falubeliekkel” nem romlott meg. Akik eddig jóban voltak, azóta is jóban vannak. „A buta emberekkel nem kell foglalkozni. Azok mindig voltak és mindig lesznek is” – mondták jóindulatúan a szerbek.

A háború alatt szinte minden szerb család befogadott menekült szerb gyerekeket. A fiúkat a katonaságtól,⁵² a lányokat a kegyetlenségtől, az erőszaktól féltették. Magyarországi tartózkodásuk alatt a menekült gyermekek és fiatalok a szerb iskolában tanulhattak. Ellátásukhoz mindenki hozzájárult, adományról mindenki gondoskodott.

A Daytoni Egyezményt Szerbiában hasonlóan élték meg, mint a trianoni békekötést Magyarországon. A magyarországi szerbek, a kisebbségi önkormányzatok adományokat gyűjtenek, gyerekeket hoznak át hosszabb-rövidebb időre. Úgy vélik azonban, hogy az egyezménynek a pomázi szerbek életére semmi hatása nincs, mivel őket nem érinti; rájuk a magyarországi törvények vonatkoznak. Azt azonban többen sajnálják, hogy a politikai feszültség következtében az anyaországba való „ingázások”, rendszeres látogatások megszűntek, illetve nagyon megritkultak. Ezek a látogatások, a kapcsolattartásnak ezek a formái sokat jelentenek az itteni szerbek számára, mert megerősítik őket nyelvükben, vallásukban és kultúrájukban.

⁵² A szerb hatóságok már 16-17 évesen is besorozták a fiúkat.

12. ÖNKÉP ÉS CSOPORTKÖZI KAPCSOLATOK

12.1. Önkép

Mint minden népcsoportnak, a szerbeknek is pozitív az önképük. Ez az etnocentrikusan szerkesztett kép ugyancsak identitásképző erő, összetart és megkülönböztet annak ellenére, hogy a szerbek egyetlen szavukkal sem mondtak negatívumokat sem a velük együtt élő többségi magyarokra, sem a városban élő többi kisebbségre. Ezek szerint egy szerb mindent megad, megtesz embertársainak, de ha egyszer csalódik, ha úgy érzi, becsapták, akkor keményen visszaüt. A szerbek büszkék, erősek testben és lélekben, erős a karakterük, domináns személyiségek. Mindig vállalják szerbségüket, akár a hatalommal szemben is – például mikor a vallásgyakorlásuk a Rákosi-érában a templomon kívül tiltva volt, akkor is megtartották a körmeneteket, vagy mikor a szerb háború idején fekete zászlót tettek ki a házakra.⁵³

A magyarországi szerbek végtelenül elkötelezettek saját nemzetiségükért, egymásért mindent vállalnak, kötelességtudóak, megtörhetetlenek, szorgalmasak, mindent megpróbálnak saját erőből megoldani, hogy ne kelljen segítséget kérni. Függetlenek, saját maguk szeretnek dönteni a dolgaikban. Kevés a kétszínű és jellemtelen szerb, többségre jellemző az egyenesség és becsületesség, valamint a nyílt szókimondás. Mondhatnánk, hogy mivel egyetlen negatív tulajdonságot sem említettek, túlteng az etnocentrizmusuk, azonban ez a pozitív önjellemzés nem áll távol más nemzetek, etnikai csoportok önjellemzésétől; az egészséges szociális identitás tünete.

12.2. Interetnikus kapcsolatok szerbek és magyarok között

Amikor a szerb identitással, a szerb léttel kapcsolatos kellemetlen élményekre kérdeztem rá, akkor legtöbbször a nevük és a nyelvhasználatuk miatti megjegyzéseket említették. Hivatali ügyek intézésénél, az iskolában – természetesen nem szerb iskolában – apró célzások, megjegyzések hangzottak el a nevek hallatán. A szerbiai polgárháború idején neve hallatán megkérdeztek egy férfit: „Te is olyan szerb vagy, mint odaát, akik gyilkolják egymást?” A névből az idegenséget leszűrve kérdezték egyik interjúalanyomtól: „Mit keresel itt? Te nem vagy

⁵³ Az interjúalanyok megjegyezték, hogy ezekből az eseményekből soha komoly konfliktus nem született, békén hagyták őket, elfogadták őket olyanoknak, amilyenek.

magyar! Miért nem mész haza azokhoz?” A szerb háború alatt egy kórházi ügyintézésnél csupán a beteg neve hallatán hangzott el: „Hogy kerül maga ide?” Mire interjúalanyom így felelt: „Hát HÉV-vel és vilámmal.”

Nyelvük használata miatt diszkriminatív, sértő kijelentéseket kellett sokuknak eltűrniük. Több történetet is elmeséltek interjúalanya-
im, amikor kisebb atrocitások érték őket nyelvük miatt tömegközlekedési eszközökön. A HÉV-en, a buszon a szerbek szerbül beszélnek egymással. Többször előfordult, hogy a beszéd hallatán az egyik utas egyszerűen pofon vágta a beszélőt, mondván, hogy „Magyarországon magyar kenyeret eszik, beszéljen magyarul”. Tettelegesség felnőtteket és kamaszokat egyaránt ért már. Az utasok közül senki sem segített a sértetteknek. A szerbek a sértésekre adandó reakció kétféle típusát különböztették meg; volt, aki azt tartotta helyesnek, ha a sértett ilyenkor visszaüt. Legyen kemény, legyen büszke szerbségére, ne hagyja magát. Mások inkább a szóbeli revans mellett tették le a voksukat, mint például: „Ha te nem tudnál magyarul, akkor ugatnál. Én tudok magyarul is meg szerbül is, vagyis több vagyok nálad.” A békésebbek azt mondták, hogy ilyenkor a legjobb megoldás a konfliktus elkerülése, egyszerűen le kell szállni a járműről, mintha mi sem történt volna. „A két fél közül az egyiknek okosabbnak, bölcsesbbnek kell lennie, ha lehet, el kell kerülni a konfliktust. Nem kell bajba keveredni egy olyan társadalomban, ahol a szerbek kisebbségben vannak. Így is elég bajt csinálnak az otthoni [értsd szerbiai] szerbek.”

Pomázon belül a szerbeket a többségi lakosság részéről semmilyen atrocitás nem érte, sőt megbecsülésnek örvendenek; Pomáz polgármestere is szerb származású. Az itt élő emberek nemzetiségtől függetlenül mindig békességben éltek egymással. Az idősek még beszélnek egymás nyelvét, a svábok beszélnek magyarul, németül és gyakran szerbül is, a szerbek pedig svábul és magyarul. A hosszú történelmi együttélés során a különböző nemzetiségek átvették egymás szokásait is, a szerb népszokásokban találunk a sváboktól vagy magyaroktól átvett elemeket, vagy a zsidó és szerb kereskedők mindig is együttműködtek tevékenységükben. Eszükbe sem jut ma sem bármilyen módon bántani a másikat. Idézet egy interjúból: „...annyira tiszteletben tartották a katolikusok a szerb ünnepeket, és fordítva is, és eljártak egymás búcsújára mindig is, régen is, ma is. Úgyhogy én csak jókat tudok mondani, soha semmi probléma egymással nem volt.” A szerb háború idején a templom kerítésének falára festettek ugyan egy szerbellenes feliratot, de ezt a szerbek az emberi butasággal és tudatlansággal magyarázzák.

A pomázi szerbek jól érzik magukat Pomázon, a haza itt és nem mást van. „Én nem is tudnám elképzelni, hogy máshol éljem az életemet.” „Ránk is jellemző, hogy itthon vagyunk otthon” – mondják.

12.3. Intraetnikus kapcsolatok magyarországi és szerbiai szerbek között

Az interjúkban többször is felmerült, hogy különbséget lehet és kell tenni szerbiai szerb és magyarországi szerb között. A pomáziaiak a kintieket lazábbaknak tartják, mivel Tito ideje alatt azt tettek, amit akartak, szabadok voltak, és mind a mai napig is szabadabbnak érzik magukat, szabadabb erkölcsökkel élnek. Állításaik szerint a szerbiaiakra az a fajta vallásgyakorlás nem volt jellemző, mint az itthoniakra.⁵⁴ Ezen nem csodálkozhatunk; a magyarországi szerbeket a vallás tartotta egybe. Közösséget teremtett és őrzött meg, identitásmegélési terepet kínált, ezért sokkal jobban ragaszkodtak hozzá.

Ha a pomázi szerbek kimennek Szerbiába, akkor magyarországi szerbnek nevezik magukat, ezzel is megkülönböztetvén magukat. A magyarországi jelző használata már erős kötődést mutat a magyar szülőföldhöz és a magyar hazához.

13. A KETTŐS/TÖBBES IDENTITÁS ISMÉRVEI

A kettős identitás Bindorffer által megfogalmazott definíciója szerint:

„a kettős identitás olyan identitáskonstrukció, amelyben egy többségi dominanciájú országban élő kisebbség saját etnikai identitásának történetileg változó, generációs eltéréseket és érvényességeket felmutató megőrzése és reprezentációja mellett magáévá teszi, internalizálja és érzélemileg átéli a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásának elemkészletéből hiányoznak, vagy csak részben találhatóak meg benne. A kettős identitáskonstrukció egyidejű magától értetődőségeket tartalmaz; elemkészlete az etnikai és a nemzeti identitás egymást kiegészíteni és pótolni képes elemeiből áll, s változó erősséggel, de egyszerre köti az etnikai alanyt mindkét irányba annak ellenére, hogy mindkét identitástudatba alapvetően belekódolt elem a másság és az exkluzivitás. A kisebbségi helyzetű etnikum identitás-egyensúlyának fontos feltétele az etnikai és nemzeti oldalról egyaránt ható másságok, az etnocentrizmusok és az exkluzivitások kezelése” (2001, 11),

⁵⁴ A helyzet Szerbiában is változott, mondják, a vallásgyakorlás gyakorisága és intenzitása ott is megnőtt.

a pomázi szerb kisebbség esetében nem minden tekintetben valósult meg. Vegyük sorra ezeket.

Történetileg a szerbek sohasem tartották magukat Magyarországon belül kisebbségnek; úgy érezték, hogy a birodalmon belül csupán egy más országrészben laknak. Ez a tudat segítette a szerb identitás fenntartását, ami leginkább a nyelvben, illetve a valláshoz kötött szokások gyakorlásában nyilvánult meg. A szerbeknek mindig megvolt a saját szerb nemzeti öntudatuk, ami esetükben egybeesett az etnikai, származási, nyelvi, vallási és kulturális öntudattal. Magyar nemzeti öntudat kialakulását a szerb etnikai és a szerb nemzeti identitás egybeesése nem támogatta. A más nyelv, írásmód, az ortodoxia, inkább eltávolított, mint egybekötött. A szerbeknek identitásuk stabilitásának megőrzése érdekében nem volt szükségük arra, hogy internalizálják és érzelmileg átéljék a többségi etnikum nemzeti identitásának azon elemeit, amelyek saját etnikai identitásuk elemkészletéből hiányoznak, mert ilyen hiányok semmilyen téren nem mutatkoztak. Tehát azt mondhatjuk, hogy egy szerb identitás létezett. Amelyben a szerb nemzeti elemek egyúttal az etnikai identitás elemeit is magukba foglalták. A szerbeknek történetük során a mai napig bezárólag szoros kapcsolataik voltak és vannak a szerb állammal, identitásuk szilárd támogató bázisát adta. A szerbek papjait Belgrádból nevezték ki és küldték Magyarországra a szocializmus időszakában is.

A magyar államisághoz való viszonyukban a szerbek a történelem során nem voltak egységesek. Részben Bécs-pártiak voltak, de a polgárosodó rétegek intenzíven támogatták az 1848/49-es forradalmat és szabadságharcot.⁵⁵ A szoros kötődés a szerb államhoz és nemzethez, mint a szerb származás, kultúra megtestesítőjéhez kiküszöbölte a magas és a népi kultúra közti azon különbségeket, amelyek például a magyarországi németek esetében megjelentek (vö. Bindorffer 2001). Gellner (1983) szerint a nemzeti kultúrát az iskola által oktatott és közvetített szabványosított magas kultúra alkotja, és ezzel szemben áll a nép, esetünkben a kisebbség közvetítette kultúra. Mivel a szerbeknek a második világháborúig Szerbiából támogatott és az ortodox egyház által fenntartott országos iskolahálózatuk volt, az ún. magyar magas kultúra közvetítésére, a szerb identitás nemzeti és etnikai vonatkozásainak szétválására csak a második világháború után került sor.

Az interjúkon alapuló empirikus kutatásból az jól ki is kiténik, hogy a szerb nemzeti identitás a generációk előrehaladásával csökken, és lassan csak etnikaivá válik – vagyis kiesnek az identitáskonstrukcióból,

⁵⁵ Lásd Damjanich tábornok és Kossuth kormányának első pénzügyminisztere, Vukovits Sebő példáját.

vagy átalakulnak a szerb nemzeti identitás elemei, egyúttal megjelennek a magyar nemzeti identitás jelei. A társadalom tagoltságának csökkenése, az átlagosan magasabb iskolai végzettség, a mobilizáció, a lakóhelyi kiszakadás, az egyre gyakrabban előforduló vegyes házasságok elősegítik a magyar többséggel való asszimilációt, így „automatikusan” a szerb identitás szerb nemzeti tartalma is csökken.

Az iskolai végzettségeket tekintve akár az országos átlagot nézzük, akár a pomázi átlagot, mindegyik esetben azt mondhatjuk, hogy a szerbek között a legnagyobb a középfokú (30% fölötti) és a felsőfokú végzettséget (20–30% közötti) szerzettek aránya. Az értelmiségi réteg szerepe a szerb nemzetiségűeknél, de még inkább a szerb anyanyelvűeknél kiemelkedően magas. Sokan dolgoznak az egészségügyi, a szociális, az oktatási és a kulturális szférában, jelentős a tudományos fokozatú, vezető beosztású értelmiségiek (orvosok, egyetemi oktatók, kutatók) száma. Egyre emelkedik a kereskedők és vendéglátással foglalkozók száma is. Ezzel ellentétben és ebből következően az országos átlaghoz viszonyítva alacsony az ipari foglalkozásúak aránya (Popovics 1998). A most hetven–nyolcvan évesek generációjában főként földművesek voltak, és az ő gyerekeikkel kezdődött meg a felfelé mobilitási folyamat, amely összefüggött az akkulturációval, az ezzel együtt járó nyelvi asszimilációval. Az akkulturáció során azonban szokásaikat igen nehezen adják fel. Strukturális asszimilációjuk azonban teljesnek mondható, egyre nagyobb teret nyer körükben a maritális asszimiláció. Ami az identifikációs asszimilációt, vagyis a kettős identitás megjelenését illeti, azt mondhatjuk, hogy jelen esetben kétszeresen kettős identitásról beszélhetünk minden generáció esetében, amely tartalmazza egyfelől a csökkenő, de még feltétlenül meglévő szerb nemzeti identitást, ugyanakkor a szerbiai szerbektől már elválasztó Magyarországon kialakult etnikai identitást és a magyarsághoz való tartozás tudatát. Ezen belül beszélhetünk a szerb–magyar kettős identitásról, de ebben az esetben a szerb nemzeti identitás elemeit nem vesszük figyelembe.

Kutatásunk során azt tapasztaltuk, hogy az idős generációhoz tartozó hatvanas–hetvenes éveikben járók és negyven–ötven éves középkorúak elsősorban szerbnek és utána magyarnak tartják magukat, de mindenképp a kettőnek együtt; ebben az értelemben beszélhetünk kettős identitásról. Magyarnak a szerbek a szülőháza jogán tartják magukat. E két generáció tagjai még jól vagy akár anyanyelvi szinten beszélnek szerbül. Idéziünk egy középgenerációt: „Én szerb vagyok, de ezzel együtt nem okoz nekem problémát, hogy magyar legyek, az is vagyok. Élek egy országban, felnevelkedtem egy országban, én nekem itt lehetőségem adtak arra, hogy tanuljak, hogy dolgozzak, engem megbecsül-

tek mindenhol, ahol voltam. És ezt nem elsősorban szerb környezetben csinálták, hanem magyar környezetben. Én nekem nem Szerbia a hazám, nem Jugoszlávia volt a hazám, hanem Pomáz, és az Magyarországon van.”

A húsz–harminc éves fiatalok elsősorban magyarnak érzik magukat, hiszen mostani iskoláik munkahelyeik, barátaik, párkapcsolataik révén többet mozognak magyar közegben, de emellett fontosnak tartják szerb hovatartozásukat is, ez is része az életüknek. Büszkéek szerbségükre, a családi-vallási szokásokat megtartják, a nyelvet már kevésbé vagy egyáltalán nem beszélik, de többen mondták, hogy szeretnék elmélyíteni tudásukat a szerb történelmet, ünnepeket és nyelvet illetően. Az ortodox vallás miatt azonban nem szakadtak el az összekötő szálak Szerbiával sem; elsősorban vallás és a nyelv köt még mindig oda.

Nézzük, hogy mitől szerb ma a szerb Magyarországon? Fontos, hogy aki szerbnek tekinti magát, valamilyen szinten ismerje a magyarországi szerb történelmet, elsősorban a pomáziak történelmét. Ezen a fontosabb eseményeket, fordulópontokat, dátumokat értették (pl. a nagy bevándorlás eseményét). Ahogy egyik ötvenes évei végén járó hölgy interjúalanyom mondta: „Hát persze, hogy fontos, ettől függ az identitástudat, ez az alapja.” Ez a kijelentés a közösségen belüli történelmi sors kötő szálaira utal, amely nagyon fontos identitásелеm.

Ezenkívül egy szerbnek legyen bizonyos alaptudáskészlete, ismerje a szerb vallási szokásokat, történelmi személyiségek, a mai közéleti személyiségek, jelentősebb írók, tudósok neveit. A szerb asszonyoknak ismerniük kell egyes szerb ételek, kalácsok készítését, és meg kell csinálniuk azokat (pl. karácsonyi kalács, ajvar).

Ha a korosztályi, generációk közötti tudást nézzük, akkor azt tapasztaljuk, hogy az életkor növekedésével jobban ismerik a szerbek történelmét, és minden vonatkozásban nagyobb az alaptudáskészletük. A fiatal korosztályok, a húsz–harminc évesek kevesebbet tudnak a szerbségről, mint az idősek. Az azonban mindenképp pozitív hozzáállást jelent, hogy a fiatalok szeretnének többet tudni, szeretnék pótolni hiányosságait a szerb történelmi, kulturális és nyelvi ismereteik terén. Szégyenlik, hogy nem tudnak többet, és igyekeznek minél előbb „felzárkózni”, ezért már sokan tesznek is. Budapesten sok tájékoztató, „felvilágosító”, ismeretterjesztő programot szerveznek, pontosan ebből a célból. Pomázon is évente van három-négy ilyen jellegű rendezvény, a szerb önkormányzat erre odafigyel, egyik alapvető feladatának tekinti. Főként hazai tudósokat, kutatókat, történészeket, zenészeket hívnak meg ezekre az alkalmakra, de ha a körülmények megengedik, akkor anyaországbeli hírességeket is felkérnek egy-egy előadásra. A helyi helytörténeti gyűjtemény is segít a „felzárkózásban”.

A szerbek a nyelvet is nagyon fontosnak tartják, akár jól, akár kevésbé jól beszélik, de figyelembe véve a nyelvi asszimiláció megjelenését a szerbek esetében is, egyre kevésbé meghatározó a szerb identitásban. A nyelv esetében egyszerre van jelen az „anyatejjel szívom magamba” jelensége és a nyelvórán való részvétel.

A szerb nyelv szerepének csökkenése ugyancsak hatással van a szerb nemzeti identitás gyengülésére. A pomázi közösség szerbként fogadja el azt is, aki nem beszél már szerbül, de megtartja és részt vesz az ünnepeken, gyakorolja a szokásokat, esetleg templomba jár. Ma már az ortodox pravoszláv hit sem kritériuma a szerbségnek, vannak nem vallásos szerbek is Pomázon, akik ettől függetlenül az ünnepeket ugyanúgy megtartják, és az évi egyházi adót kifizetik, így szerezvén jogot arra, hogy itt temettethessék el magukat. Ez a tény is a lokális etnikai identitást erősíti a szerb nemzeti identitással szemben. A származás, az ősök eredete, az életvitel ugyancsak fontos elemei a szerb identitásnak. Idézzük néhány interjúalany nagyon kifejező mondatát: „A szerbség a szívben van, és a lélekben, nem a külsőségekben.” „A szerbség attól függ, hogy hogyan él az ember, mit tesz, és mit érez.” „Én ezt nem tudom magának megfogalmazni. Ezt érezni kell. Én például szerbül álmodom, szerb nyelven. Én még a mai napig is szerbül tudok csak összeadni, kivonni, számolni. Úgy tanultam meg. Ha én csúnyát akarok mondani, akkor az először szerbül jön ki a számon.”

Mivel a szerb közösség létszáma az asszimiláció következtében egyre inkább csökken, a felsorolt identitáselemekből akár egy-egy is elegendő ahhoz, hogy valakit a szerbek csoporttagként ismerjenek el. Az egyház is messzemenően toleráns, és igyekszik mind a híveit, mind az ünnepeit megtartani.

14. ÖSSZEFOGLALÓ GONDOLATOK

Végül szeretnénk hangsúlyozottan kiemelni a pomázi szerbek kettős identitását. Ebben az identitáskonstrukcióban pomázi interjúalanyaink egyrészt szerbeknek, másrészt magyaroknak vallják magukat, és ez jól megmutatkozik kettős nyelvükben és vallásukban, illetve szokásaikban is. Itt visszautalnék a liturgia magyar nyelvére, és hogy a hagyományosan szerb népszokások mellett vannak már magyarral kevert szokások és átvett, teljesen magyar szokások is. A magyar identitást erősíti az a tény, hogy szerb nemzetiségű magyar állampolgároknak vallják magukat, és Magyarországot tartják hazájuknak. Ennek történelmi előzménye, hogy ősük szülőföldjének tekintik Magyarországot, akiket itt temettek el. A jelent illetően itt élnek, többet beszélnek a ma-

gyar nyelvet, mint a szerbet, ismerik és gyakorolják a magyar kultúrát, itt tanulnak, dolgoznak, magyar barátaik, rokonaik, kollégáik vannak, bizonyos magyar szokásokat is átvesznek és tartanak; mindennapjaik Magyarországhoz kötik őket. Másfelől azonban gyökereikben, nyelvükben, kultúrájukban szerbek is. Szerb területről vándoroltak ide, néhányuknak anyaföldi szerb rokonaik vannak, szerbül beszélnek egymás között, és bizonyos ünnepekkor, rituálékkor, ha tehetik, szerbül tanulnak, vagy taníttatják gyerekeiket, tudatosan törekednek a szerb hagyományok, szokások megtartására és átörökítésére, szerb házastárs választására. Ahogy több alanyom is fogalmazott, a szerbség a szívben van, az álmokban, az érzésekben.

Az identitás kettőssége nem jelent semmiféle belső konfliktust interjúalanyainknál. Nem ütközik egymással a két „hovatartozás”. Egy más mellett megfér az egyénben a magyarság és a szerbség is. Egyik „lét” sem zavarja, akadályozza a másikat, nem kell lemondani és korlátokat szabni egyik működésének sem. A pomázi szerbek gazdagabbnak érzik magukat ezáltal, tapasztaltabbnak, toleránsabbnak, nyitottabbnak, rugalmasabbnak tartják gondolkodásmódjukat. Az identitás kettőssége nem hátrány, hanem előny a személyiség fejlődésében és az interperszonális kapcsolatokban. Az exkluzivitásokat és az etnocentrizmus megnyilvánulásait a szerbek igyekeznek békésen kezelni.

Ugyanakkor a generációk között vannak különbségek, hogy a mérleg nyelve a magyarság vagy a szerbség felé tolódik-e el. Három generáció összehasonlító vizsgálatával kiderült, hogy a mai huszonévesek inkább magyarnak vallják magukat, mint szerbnek, több szálon kötődnek a magyarsághoz, mint a szerb kultúrához. Az idősök elsősorban a szerbségüket hangsúlyozzák, az az elsődleges meghatározó pont életükben. Identitásproblémáik nincsenek.

Mint utaltunk rá, identitásproblémák a gyors társadalmi változások hatására jönnek létre. A szerbek esetében az egymást követő nemzedékek tudatosan törekszenek változatlan alakban átszármaztatni öröklött identitásmintáikat. A szerbek esetében előfordult, hogy a szerb identitást fenntartó társas alakzatok kiestek, és a modernizációs új minták háttérbe szorították a tradíciókat, de ez nem öltött olyan mértéket, hogy identitásválságot okozott volna. Sokkal inkább okoz identitásproblémát a külvilág reagálása a szerbekre. A fiatalok ezért nem minden esetben tudják vállalni szerbségüket, vagy egyszerűen zavarban vannak, hogy ők most tulajdonképpen kicsodák. Például: „Az iskolában az egyik tanárom rendszeresen cikizett a szerb nevem miatt, állandóan megjegyzéseket tett a szerbek bunkóságaira, és ez nagyon kellemetlen volt. Inkább meghúztam magam, más tanárnál sem akartam

kitűnni, egyszerűen nem értettem mi a baja a szerbekkel, néha szerettem volna, ha a nevem magyar volna.”

Pomázon jelenleg a szerb identitást több tényező erősíti, illetve tartja fenn: az egyház, a vallás; a szerb nyelv; szerb népszokások, ünnepek. Az idősök szerint ide tartozik a közös múlt, a szerb történelem is, de a fiatalok ezt már nem tartják annyira fontosnak. A természetes, spontán identitást a szocializáció során sajátítják el, ennek legfontosabb közege a család, amely minden esetben nagyon fontos. A természetes azonosságtudatot kiegészíti, erősíti, ráépül a tudatos identitáserősítés, a vallási szokásokat, a népszokásokat, a szerb nyelv elsajátítását sorolhatjuk ide. Ezeket identitásmintáknak is nevezhetjük, a közösségi, kollektív mintának.

A bevezetőben ismertetett identitáskategóriák alapján azt mondhatjuk, hogy a szerb identitás választása napjainkban tudatos, valódi döntések révén jön létre, amelyekhez a kategorizációs folyamatokból következően értékelő, attribúciós, valamint érzelmi-indulati tényezők is tapadnak.

Bár hangsúlyoztuk a szerbek identitásának kettős – szerb etnikai és magyar nemzeti – jellegét, Csepeli (1992) nemzeti identitáskategóriáira visszautalva azt mondhatjuk, hogy a szerbek spontán nemzeti identitásában a szerb és a magyar nemzeti elemek egyaránt jelen vannak; nemzeti identitásuk tehát számos elemet figyelembe véve önmagában is kettős.

A nemzeti érzés- és tudatvilág mint rendszer az individuumot, a személyiséget is magába foglalja. A szerbek történelmi sorsának alakulása hozta létre azt a sajátos helyzetet, hogy e kettős nemzeti identitás a személyiség tartópillérévé vált, összekötő kapocsként két nemzethez köti őket.

A szerb nemzethez köt a nyelv és a vallás, valamint bizonyos – mára már szimbolikussá vált – sorsközösség, a szerbség és a szerb állam iránt érzett lojalitás. Az a tudáskészlet azonban, amelyet a szerb nemzeti identitás felkínál, számos tekintetben egybeesik a szerb etnikai identitás mint magyarországi kisebbségi-etnikai identitás elemeivel.

A magyar név identitáskijelölő univerzumában, amelyet a szerbek számos dimenzió szerint magukra nézve is elfogadhatónak tartanak, a szerbek is részesednek, ismerik azokat a foratókönyveket, amelyeket a magyar nemzeti tudáskészlet ajánl fel számukra. A magyarok elfogadják a szerbeket a magyar nemzet tagjaiként, így a szerbek esetében identitászarokkal nem, vagy csak kevés esetben kell számolni. A magyar nemzeti identitás kereteit a hazaszeretet, a magyar állami és nemzeti szimbólumok elfogadása jelöli ki.

A nemzeti identitás elképzelhetetlen az adott nemzetre vonatkozó tényismeret nélkül. A szerbek idősebb generációinak mind a két nem-

zetre nézve megfelelő a tényismeretük; a fiatalabb generációknak a magyar nemzeti identitás tudáskészletilemi elemei válnak döntővé és meghatározóvá. A magyar nemzeti identitás tehát nem írja felül a szerbet, de elemei, a magyar nyelv, a hazaszeretet, az állampolgárság, a kettős interakciós mezőben való szocializáció miatt kialakult gondolkodás-mód erősítik a magyar identitást.

Ebből a hármaskonstrukcióból következően, mint láthattuk például a szerbiai háború esetében is, a „mi” és az „ők” csoport határai szituatíván átalakulnak, az összetartozásélmény, a sorsközösség élménye hol elválaszt, hol összeköt.

Felhasznált irodalom

- Ács Zoltán 1986. *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth.
- Farkas Ciprián 1998. Soknemzetiségű nagyközség a Pilis kapujában. *Magyar Nemzet*, augusztus 18., 13.
- Bindorffer Györgyi 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti identitástudat Dunabogdányban*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet.
- Csepeli György 1992. *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég.
- Csepeli György 1997. *Szociálpszichológia*. Budapest, Osiris.
- Csepeli György 2002. *A nagyvilágon e kívül... – Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon, 1970–2002*. Budapest, József Műhely Kiadó.
- Golub Xénia é. n. *A pomázi szerb templom művészeti értékei*. Kézirat. Pomázi Helytörténeti Gyűjtemény.
- Golub Xénia 2001a. *A pomázi szerb egyház története, szerepe a szerb közösség életében*. Pomáz, Pomáz Város Önkormányzata.
- Golub Xénia 2001b. *A soknemzetiségű falu – szerbek*. Pomáz, Pomáz Város Önkormányzata.
- Golub Xénia 2003. Hollós Attila 70. születésnapjára. In Abonyi Réka – Janurik Szabolcs – Zoltán András (szerk.): *Miscellanea Corviniana – Köszöntő könyv Hollós Attila 70. születésnapjára*. Budapest, ELTE BTK Keleti Szlav és Balti Filológiai Tanszék, 83–86. <http://us.share.geocities.com/corviniana/2MiscCorv.doc>
- Gyurgyik Gyula *Pomáz – Történeti visszatekintés*.
- Lázár Guy 1995. A kisebbségek szerepe a nemzeti identitás kialakulásában. *Regio*, 6 (1–2), 28–63.
- Lázár Guy 1996. A felnőtt lakosság nemzeti identitása a kisebbségekhez való viszony tükrében. In Terestyéni T. (szerk.): *Többség, kisebbség*. Budapest, Osiris – MTA ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 9–117.
- Jaksity Iván 1990. *A pomázi szerbek rövid története*. Pomáz, PMHK.
- Niederhauser Emil 2001. *Nemzet és kisebbség*. Budapest, Lucidus Kiadó.

- Papp Richard 2004. Történelmi egyházak és kisegyházak a Vajdaságban: eltérő etnikus stratégiák. In A. Gergely A. – Papp R. (szerk.): *Kisebbség és kultúra. Antropológiai tanulmányok*. 1. Budapest, MTA Etnikai és nemzeti Kisebbségkutató Intézet – MTA Politikai Tudományok Intézete – ELTE Kulturális antropológiai Szakcsoport, 212–248.
- Pataki Ferenc 1997. Identitás – személyiség – társadalom. In Lengyel Zs. (szerk.): *Szociálpszichológia szöveggyűjtemény*. Budapest, Osiris.
- Popovics György 1998. Szerbek. In *Nemzeti és etnikai kisebbségek Magyarországon*. Budapest, Auktor Könyvkiadó, 277–315.
- Popovics György 1999. Szerb kisebbségi önkormányzat Pomázon. In Csefkó F. – Pálné Kovács I. (szerk.): *Kisebbségi Önkormányzatok Magyarországon*. Budapest, Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja, 316–324.
- Sólyom Barbara 2004. Társadalmi és házassági mobilitás Dunabogdányban. *Tabula*, 7 (1), 71–96.
2001. évi Népszámlálás. 2002. Budapest, KSH.